

UNIVERZITA JANA AMOSE KOMENSKÉHO PRAHA

Magisterské prezenční studium

2011 - 2013

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Stanislav DANIŠ

Světová hospodářská krize a její vliv na hospodářství ČR

Praha 2013

Vedoucí diplomové práce:

Doc. PhDr. JUDr. Jakub Rákosník, Ph.D.

JAN AMOS KOMENSKÝ UNIVERSITY PRAGUE

Master Full-Time Studies

2011 - 2013

DIPLOMA THESIS

Stanislav DANIŠ

The global economic crisis and its impact on the economy of
Czechoslovakia

Prague 2013

The diploma thesis work supervisor:

Doc. PhDr. JUDr. Jakub Rákosník, Ph.D.

Prohlášení

Prohlašuji, že předložená diplomová práce je mým původním autorským dílem, které jsem vypracoval samostatně. Veškerou literaturu a další zdroje, z nichž jsem při zpracování čerpal, v práci řádně cituji a jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v univerzitní knihovně.

V Praze dne 12.3.2013

Bc. Stanislav DANIŠ

Poděkování

Chtěl bych poděkovat svému vedoucímu diplomové práce Doc. PhDr. JUDr. Jakubovi RÁKOSNÍKOVÍ, Ph.D. za odborné vedení, za pomoc a rady při zpracování této práce.

Bc. Stanislav DANIŠ

Anotace:

Tato diplomová práce je zaměřena na velkou hospodářskou krizi třicátých let minulého století a její dopad na vývoj hospodářství ČSR v letech 1929 - 1938, na státní hospodářskou politiku a její vliv na vývoj ekonomiky ČSR a na hospodářský vývoj ČSR v letech 1929 – 1938. Hlavním cílem práce je zhodnotit vliv velké hospodářské krize na vývoj hospodářství Československa a na základě teoretických poznatků zhodnotit státní hospodářskou politiku a její vliv na hospodářský vývoj ČSR v letech 1929 – 1938. Při zpracování práce byla použita jako základní metoda výzkumu interpretace právních předpisů a statistických dat a obsahová analýza dostupných materiálů a dokumentů.

Klíčové pojmy:

Hospodářská deprese, hospodářská dezintegrace, hospodářská integrace, hospodářská konjunktura, hospodářská politika, hospodářská spolupráce, hospodářský vývoj, Malá dohoda, nástup fašismu a nacismu, právní předpisy, teorie vzniku krize, velká hospodářská krize, velký hospodářský prostor.

Annotation:

This diploma thesis is focused on the Great Depression in 1930s of the last century and its impact on developing economy in Czechoslovakia in the period 1929 - 1938, the state economic policy and its impact on the economic development of the CSR and on the CSR economic development in the period 1929 - 1938. The main objective of this work is to evaluate the impact of the Great Depression on the development of Czechoslovakia's economy and on the basis of theoretical knowledge to assess the state economic policy and its impact on the economic development of Czechoslovakia in 1929 – 1938. While processing the thesis, the interpretation of laws and statistical data, further the content analysis of available materials and documents were used as the basic methods of research.

Key words:

Economic depression, economic disintegration, economic integration, economic boom, economic policy, economic cooperation, economic development, the Little Entente, Fascism and Nazism, law, theory of crisis, the Great Depression, a large economic space.

OBSAH

ÚVOD	8
 1. Světová hospodářská krize a její vliv na vývoj hospodářství ČSR	 13
1.1 Teorie vzniku krize	16
1.2 Propuknutí velké hospodářské krize 30. let	22
1.3 Průnik velké hospodářské krize do ČSR	24
1.4 Dopady velké hospodářské krize	28
 2. Vliv státní hospodářské politiky na vývoj ekonomiky ČSR ...	31
2.1 Protikrizová opatření vlády	34
2.2 ČSR a Malá dohoda	41
 3. Hospodářský vývoj Československa v letech 1929 – 1938	47
3.1 Vývoj zemědělství	52
3.2 Vývoj průmyslu	56
3.3 Vývoj obchodu	61
 ZÁVĚR	71
 SEZNAM POUŽITÉ ČESKÉ LITERATURY A PRAMENŮ ...	73

ÚVOD

Po první světové válce došlo k rozpadu habsburské monarchie a k hospodářské dezintegraci střední Evropy. Nově vzniklé nástupnické státy začaly formovat nové, samostatné ekonomiky. Československá republika měla po svém vzniku v roce 1918 důležitý úkol – vybudovat novou československou ekonomiku v nových podmínkách, která bude schopna úspěšně se začlenit do světového hospodářství a nově vytvářené mezinárodní dělby práce.

Všichni významní českoslovenští podnikatelé, národohospodáři a političtí představitelé si na první místo kladli zajištění plné hospodářské samostatnosti nově vzniklého státu. Stejně tak jako za Rakousko–Uherska, tak i v meziválečném Československu, byl hlavním regulátorem hospodářského vývoje trh. Pohyb na světovém i domácím trhu v podstatě určoval, která odvětví podnikání se rozvíjela, případně i zanikla. Československému zboží se ve dvacátých letech poměrně dařilo dostat se na světové trhy, stále silněji však byly pocíťovány nevýhody malé ekonomiky. Při sledování hospodářského vývoje ČSR je třeba brát v úvahu, že šlo o ekonomiku malé země s omezeným vnitřním trhem a velkou závislostí na pohybech světového trhu. Pro československou ekonomiku tedy nebylo snadné získat příznivé místo ve světové ekonomice.

Vláda ČSR začala uplatňovat státní hospodářskou politiku, která byla zaměřena na hledání nových cest hospodářské spolupráce se zeměmi střední a jihovýchodní Evropy. Byla vytvořena rovněž vojenská aliance Malá dohoda, která měla vést ke sblížení malodohodových států, v době velké hospodářské krize pak měla být rozšířena o hospodářskou spolupráci mezi těmito státy, což mělo vést k následné opětovné hospodářské integraci střední a jihovýchodní Evropy. Tyto snahy o hospodářskou spolupráci a integraci však nebyly úspěšné tak, jak se očekávalo a to nakonec vedlo ve třicátých letech i k rozpadu Malé dohody.

Především zásluhou dobře cílené státní hospodářské politiky československé hospodářství v prvních letech existence ČSR složitou situaci, která vznikla dezintegrací střední Evropy po první světové válce a rozpadu habsburské monarchie, celkem úspěšně překonalo. Slibný a poměrně úspěšný hospodářský vývoj Československa ve dvacátých letech minulého století však byl přerušen ve třicátých letech velkou hospodářskou krizí, která velmi rychle nabyla globálního charakteru a měla dopad rovněž na hospodářství ČSR.

V monografiích Vlastislava Laciny a rovněž v díle Zdeňka Kárníka je období od vzniku Československé republiky dne 28.10.1918 do počátku velké hospodářské krize, která propukla v USA v roce 1929, rozděleno do etap vzniku, budování a zlatých let republiky. V letech 1918 – 1924 probíhalo tzv. formování samostatné ekonomiky, kdy byly za pomoci státních zásahů do ekonomiky vytvářeny předpoklady pro hospodářský vývoj Československa. Mezi nejdůležitější předpoklady patří provedení měnové reformy, pozemkové reformy, repatriace kapitálu, nostrifikace a další. Tyto kroky byly důležité při budování samostatné ekonomiky ČSR.

Úspěšná poválečná hospodářská obnova vytvořila příznivé předpoklady pro hospodářský rozkvět Československa v letech 1925 – 1929. Toto období je označováno jako zlatá léta československého hospodářství. V těchto letech probíhala hospodářská konjunktura, kterou zastavila až velká hospodářská krize. Velká hospodářská krize nejvíce postihla československé hospodářství v letech 1930 – 1934, kdy vláda musela přistoupit k mnohým protikrizovým opatřením. V této době však svět čelil další hrozbě, a to nástupu fašismu a nacismu k moci, což v letech 1929 – 1938 ovlivnilo i vývoj hospodářství ČSR.

Problematikou hospodářské dezintegrace střední Evropy po první světové válce a snahou o opětovnou integraci zemí střední a jihovýchodní Evropy, která probíhala v meziválečném období, se zabývalo mnoho odborníků z různých zemí. Také v české odborné literatuře již bylo vydáno poměrně velké množství odborných knih a článků na téma hospodářských dějin. Při zpracování diplomové práce bylo vycházeno z historiografické literatury, která se zabývá hospodářským vývojem ČSR v meziválečném období.

Ucelenější přehled hospodářského vývoje ČSR je obsažen např. v díle Zdeňka Kárníka *České země v éře První republiky*, v *Dějínách hospodářství českých zemí od počátku industrializace do současnosti*, autorského kolektivu za redakce V. Laciny a J. Pátka, dále *Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami* autorského kolektivu za redakce E. Kubů a J. Pátka, v četných monografiích V. Laciny, V. Průchy a dalších autorů. Některé oblasti ekonomiky jsou přehledně zpracovány, např. dějiny zemědělství (V. Lacina, L. Slezák, J. Pátek), poměrně méně soudobé literatury uceleněji zpracovává dějiny průmyslu, z dějin obchodu je vcelku dobře zmapován zahraniční obchod (např. R. Olšovský), vnitřní obchod je v odborné literatuře zpracován méně. Dějinám Malé dohody se věnují práce Z. Sládka a D. Jančíka. Podstatně méně odborných knih a článků se však v domácí literatuře zabývá komplexním zpracováním velké hospodářské krize a vysvětlením všech souvislostí a důsledků této krize. Přehledné zpracování tohoto tématu najdeme např. v knize autorů Jakuba Rákosníka a Jiřího Nohy *Kapitalismus na kolenou*. Rovněž z této domácí literatury bylo čerpáno při zpracování diplomové práce. Jako teoretická východiska slouží teorie hospodářského cyklu.

Tato diplomová práce je zaměřena na velkou hospodářskou krizi třicátých let minulého století, zhodnocení jejich příčin a důsledků a jejího vlivu na hospodářský vývoj Československé republiky v letech 1929–1938, tedy v období velké hospodářské krize a po výstupu ČSR z krize a na zhodnocení státní hospodářské politiky v meziválečném období. Hlavním úkolem je zhodnotit dopady velké hospodářské krize na hospodaření ČSR a zhodnotit meziválečný hospodářský vývoj ČSR v letech 1929–1938, především v průmyslu, zemědělství a obchodu a popsat státní hospodářskou politiku uplatňovanou při řešení krize.

Cílem práce je zhodnotit státní hospodářskou politiku, úspěšnost protikrizových opatření a snahu ČSR o hledání cest z krize rozšířením původně vojenské aliance Malé dohody o hospodářskou spolupráci v rámci malodohodových států a na základě teoretických poznatků zhodnotit složitý meziválečný hospodářský vývoj ČSR, především v oblasti průmyslu, zemědělství a obchodu v letech 1929 – 1938, poznamenaný velkou hospodářskou krizí a rovněž nástupem fašismu a nacismu k moci.

Při zpracování diplomové práce byla použita metoda výzkumu interpretace právních předpisů, jako základní nástroj průzkumu byla využita metoda obsahová analýza dostupných historických materiálů a analýza dokumentů.

Z výše uvedeného vyplynula tato hypotéza:

Úspěšný hospodářský vývoj ČSR ve druhé polovině dvacátých letech minulého století a ve světě probíhající hospodářská konjunktura umožnila zapojování československé ekonomiky do mezinárodní dělby práce. Vlivem státní hospodářské politiky, která se zaměřila na hledání cest hospodářské spolupráce s evropskými i ostatními zeměmi, byla ČSR zapojena do ekonomické integrace středoevropských států a československému zboží se dařilo pronikat na světové trhy. Kdyby hospodářský vývoj ČSR tak hluboce nepostihla na přelomu dvacátých a třicátých let velká hospodářská krize, která vypukla ve Spojených státech amerických v říjnu 1929 a československé hospodářství nejvíce postihla v letech 1930 – 1934, podařilo by se československé ekonomice dostat mezi průmyslově nejvyspělejší země.

Protikrizová opatření, která přijala vláda v době velké hospodářské krize, napomohla československému hospodářství úspěšně překonat důsledky krize a umožnila opětovné zapojení československé ekonomiky do mezinárodní dělby práce. Snahy ČSR o hospodářskou spolupráci v rámci malodohodových zemí vedly ke vzniku Hospodářské Malé dohody. Nástup fašismu a nacismu k moci měl vliv i na hospodářský vývoj ČSR. Zdá se, že vývoj československé ekonomiky v meziválečném období prokázal omezené hospodářské možnosti a limity pro menší země, mezi které patří i Československo a naznačil i užitečnost a výhody mezinárodní hospodářské integrace.

Práce má zodpovědět následující otázky:

1. Jaký vliv měla velká hospodářská krize třicátých let na hospodářský vývoj Československé republiky v letech 1929 - 1938?

2. Podařilo se československé ekonomice úspěšně překonat dopady velké hospodářské krize a navázat na úspěšný hospodářský vývoj ČSR za období konjunktury ve druhé polovině dvacátých let?
3. Podařilo se Československu pokračovat v hospodářské spolupráci v rámci států Malé dohody a dalších zemí a zapojit se úspěšně do mezinárodní dělby práce?

Uvedené téma bylo zvoleno s ohledem k tomu, že teorie hospodářských cyklů, hledání příčin velké hospodářské krize a jejích dopadů na další hospodářský vývoj, hledání východisek z hospodářské krize, nutnost hospodářské spolupráce a integrace evropských zemí je i v současné době stále aktuální téma.

1. Světová hospodářská krize a její vliv na vývoj hospodářství ČSR

Velká hospodářská krize v první polovině 30. let minulého století je významným mezníkem v našich dějinách. Přesto, že její těžiště bylo především v hospodářské oblasti, zasáhla velmi silně celý život společnosti. Hospodářské krize větší nebo menší intenzity se objevovaly již dříve téměř v pravidelných periodách, žádná z těchto krizí však neměla takový rozsah, hloubku a tak dalekosáhlé dopady.

Po vzniku Československa krátkou poválečnou konjunkturu, přesněji přestavbu válečné výroby na mírovou, vystřídala brzy hospodářská deprese, která se však více než ve výrobě projevila na sociálním poli. Stále však nad skepsí převládalo odhodlání vybudovat nový stát jako demokratický v politice i hospodářství, a jeho společnost jako moderní, ryze občanskou. Když se potom v druhé polovině 20. let dostavily i hmatatelné hospodářské úspěchy, když se podstatně zlepšovaly životní podmínky nejen středních vrstev, ale i dělnictva, nálada když ne spokojenosti, tak alespoň pocitu dobrých kroků na cestě k ní vykonávala své dílo nejen mezi Čechy a Slováky.¹ Český kapitál, ať už bankovní či průmyslový, znásobil svoji sílu a moc, dokázal v národním hospodářství sice mimořádnými, ale parlamentními prostředky za pomoci státu nabýt převahy, kterou dříve držel kapitál německý. Nejviditelněji se však změnil venkov českých zemí. Deset let pozemkové reformy podstatně omezilo držbu aristokratických a církevních latifundistů. Polepšil si chudý venkov, ještě více však producenty rozhodující vrstva sedláků a statkářů.² Velmi významný byl také kulturní a duchovní vzestup společnosti, podstatně se zvýšila úroveň českého školství, prudce se rozvíjela česká věda. Vzestupný trend hospodářství byl považován ve druhé polovině 20. let za samozřejmost. Nikdo v této době nepředpokládal, jak katastroficky se bude vyvíjet světová ekonomika v následujících letech.

¹) Z. KÁRNÍK, České země v éře První republiky (1918 – 1938), díl druhý, s. 13

²) tamtéž, s. 14

Už rok 1929 naznačoval, že skvělá konjunktura, jakou podnikatelský svět ještě nezažil, začíná ochabovat. Pesimisté se připravovali na další depresi, kterou zažili např. před osmi, devíti lety. Nikdo však netušil, že se chystá něco daleko horšího. Nepředvíдали to ani specialisté, kteří sledovali vývoj hospodářství pod lupou, a v nevědomosti zůstali dokonce i 24. října 1929, kdy krach na burze v New Yorku nešťestí odstartoval.³ Na podzim 1929 v zásadě nic v Československu nenasvědčovalo tomu, že svět stojí na prahu hospodářské katastrofy. „Černý pátek“ na newyorské burze, po němž následovala prudká spirála ekonomického propadu do nejzávažnější hospodářské krize 20. století, domácí tisk stěží zaregistroval.⁴ Krizový uragán přišel pro nezasvěcence - i pro přemnohé z těch, kteří se pokládali za zasvěcené a zkušené - z čista jasna zářivé pohody vrcholné konjunktury.⁵ V ČSR nebyla věnována situaci v USA pozornost.

Československo se v dané chvíli zdálo být v relativně příznivější pozici než třeba sousední Německo, kde příznaky všeobecné krize hospodářství byly patrné již od roku 1928 a americký burzovní krach z podzimu 1929 je rapidně zhoršil. Německo však v dané chvíli představovalo v Evropě specifický případ, jehož situaci nebylo možné zobecňovat do výpovědi o hospodářské situaci celého kontinentu. Země po válce prošla hospodářským rozvratem, následovaným hyperinflací. Byla také zatížena povinnostmi splácet válečné reparace. Konjunktura druhé poloviny dekády stála na vratkých základech závislosti na amerických investicích, jejichž alokace navíc neprobíhala z ekonomického hlediska příliš racionálně.⁶ Globalizace světového hospodářství již byla v té době na takové úrovni, že se situace z New Yorku brzy odrazila i na evropském kontinentu.

Ještě na přelomu let 1929 až 1930 se mohlo zdát, že hospodářské problémy budou pouze přechodné. Nejpozději v dubnu 1930 však již začalo být zřejmé, že veškeré oživující programy veřejných investic, které spustil Herbert Hoover během zimních měsíců, představovaly jen chvilkovou náplast. Přesto musel uplynout ještě relativně dlouhý čas, než se z „velkého krachu“ opravdu stala „velká deprese“.⁷

³) Z. KÁRNÍK, České země v éře První republiky (1918 – 1938), díl druhý, s. 15

⁴) J. RÁKOSNÍK, J. NOHA, Kapitalismus na kolenou, s. 32

⁵) A. KLIMEK, E. KUBŮ, Československá zahraniční politika 1918 – 1938, s. 61

⁶) J. RÁKOSNÍK, J. NOHA, Kapitalismus na kolenou, s. 42-43

⁷) tamtéž, s. 43

Meziválečné hospodářství nebylo vybudováno na totožných základech jako před rokem 1914. Nerovnováha globální ekonomiky před rokem 1929, vyvolaná ve svých důsledcích válkou z let 1914 – 1918, bývá oprávněně považována za jednu z příčin propuknutí této krize.⁸ Přitom však sama 20. léta, resp. jejich druhá polovina, nevykazovala výrazné příznaky budoucích problémů.⁹ Přesto právě strukturální změny, ke kterým došlo ve světovém hospodářství po první světové válce, lze považovat za stěžejní předpoklady problémů ve druhé meziválečné dekádě. Velká hospodářská krize nebyla běžnou cyklickou krizí ekonomiky. V předcházejících i následujících obdobích neprobíhaly většinou průmyslové, agrární a úvěrové krize současně. Krize 30. let 20. století postihla bezezbytku a současně všechna odvětví hospodářství. Došlo k souběhu krize ve všech odvětvích a zároveň celkové krize strukturální, což znásobilo její ničivost a sílu.¹⁰ Hospodářská krize třicátých let dolehla na československou ekonomiku daleko tíživěji, než v případě jiných států. Trvala déle, byla hlubší, silně nerovnoměrná z územního hlediska aj.¹¹ Do Československa přišla krize, jakou kapitalistický svět dosud nepoznal a která ve svých důsledcích zcela překreslila politickou mapu střední Evropy.¹² Velkou hospodářskou krizi není možné vykládat výlučně jako ekonomickou záležitost. Je konceptualizována jako krize sociální, krize systémová, krize modernity, resp. jako dovršení její transformační přechodové fáze mezi liberální modernitou 19. století a organizovanou modernitou 20. století.¹³ Velká hospodářská krize, jakkoli bývá ohraničována rokem 1933 nebo 1934, se z hlediska periodizace modernity jeví být součástí delší časové periody, kterou můžeme označit jako „dlouhá třicátá léta“, začínající počátkem krize v roce 1929 a končící rokem 1945. V optice politických dějin je zcela běžné nahlížet krizi a válku jako dva vzájemně úzce provázané fenomény. Podobně i v hospodářských dějinách nelze porozumět obnově konjunktury po roce 1933 bez zohlednění zbrojení a příprav na válku.¹⁴

⁸) J. RÁKOSNÍK, J. NOHA, *Kapitalismus na kolenou*, s. 44

⁹) tamtéž, s. 44

¹⁰) V. LACINA, *Velká hospodářská krize v Československu 1929 – 1934*, s. 178

¹¹) V. LACINA, L. SLEZÁK, *Státní hospodářská politika v ekonomickém vývoji první ČSR*, s. 138

¹²) J. RÁKOSNÍK, *Odvracená tvář meziválečné prosperity*, s. 208

¹³) J. RÁKOSNÍK, J. NOHA, *Kapitalismus na kolenou*, s. 12

¹⁴) tamtéž, s. 18

1.1 Teorie vzniku krize

Potřeba vysvětlení krizí inspirovala mnohé teoretiky ke zpracování teorií vzniku krize. Určitý teoretický zájem vzbudily krize pochopitelně velmi brzy.¹⁵ Pro krize se hledají nejrůznější výklady. Německý autor Bergmann jich napočítal už v roce 1895 stotřicet.¹⁶

Velká hospodářská krize podnítila nejvíc ze všech jevů zkoumání vývoje hospodářství a vedla ekonomy, historiky i politology ke snaze vysvětlit příčiny vzniku krize a podstatu krize. Vyskytly se sice i názory, že velikost Velké krize byla následkem nahodilého shluku událostí a jevů. Brzy však převládlo mínění, že je nutné daleko hlouběji a odpovědněji sledovat všechny procesy, které ve světě kapitálu a řízení ekonomik vůbec probíhají. Ekonomické vědy dosáhly již za Velké krize, ale hlavně po ní a po 2. světové válce takového rozmachu, že vše, co předcházelo, vyhlíželo jako bagatela. Vyhlášení ekonomové celého světa napsali tisíce knih a zasvěcených rozborů Velké krize, aby odhalili její bezprostřední i systémové příčiny a navrhli několik variant praktických opatření od dílčích a drobných, až po zásadní, která měla změnit hospodářskou (a nejen hospodářskou) politiku všech světových velmocí – a samozřejmě i menších států, jež na nich byly závislé.¹⁷ Ekonomové se však v podstatě dodnes neshodli, co přesně velkou hospodářskou krizi zapříčinilo a jakou hospodářskou politiku bylo v té době adekvátní použít.

Někteří teoretikové pod vlivem reality krizí začali hovořit o hospodářských cyklech, kde je krize (případně deprese) přirozenou etapou hospodářského vývoje (cyklu) a předchází další konjunkturu. Vznikla nová koncepce zkoumání krize, která získala značný vliv. Je to teorie amerického ekonoma W. C. Mitchella, formulovaná poprvé v knize *Business Cycles*, vydané v roce 1913.¹⁸ Mitchellova práce se stala východiskem k rozsáhlému zkoumání konjunktur, položila základy ke konjunkturálnímu výzkumu.

¹⁵) J. SETINSKÝ, Teorie krizí v Československu, s. 9

¹⁶) tamtéž, s. 10

¹⁷) Z. KÁRNÍK, České země v éře První republiky (1918 – 1938), díl druhý, s. 17

¹⁸) J. SETINSKÝ, Teorie krizí v Československu, s. 18

Mitchell odmítá název „krize“ a místo krize zařazuje „recesi“. Fáze cyklu jsou podle něho deprese, oživení, prosperita a recese. Termín „krize“ je prý vhodné podržet jen pro zvlášť intenzivní recese.¹⁹ O nevědeckosti jeho teorie svědčí, že z ukazatelů konjunktury vylučuje vývoj výroby. Existenci krizí cyklickým vývojem se později snažil také velmi obsáhle vysvětlit Joseph A. Schumpeter, významné je rovněž jeho dílo *Business Cycles* z roku 1939.

Zatímco pro ekonoma je jistě nejzásadnější otázkou pravdivé teoretické uchopení příčin krize, pro historika je důležitější postižení v dané době existující plurality vzájemně si konkurujících názorů na příčiny krize ze strany rozličných politických ideologií a vzájemných skupin, mnohdy účelově využívajících jednotlivých interpretací krize pro realizaci vlastních zájmů.²⁰ Skutečnost však nebyla takto jednoduchá. Byla daleko barvitější a žádná z vlád nepostupovala důsledně podle jediné interpretace, nýbrž svou politiku formulovala spíše podle vlivu jednotlivých politických proudů a nátlakových skupin, jež účelově využívaly určité teorie v souladu se svými aktuálními zájmy.²¹ V ČSR např. v protikrizových opatřeních převládaly názory agrární strany.

Vzhledem k tomu, že existuje mnoho rozličných třídění teorií vzniku krize, je třeba uvést např. rozdělení teorií podle českého národohospodáře Jana Loevensteina, který je zahrnul do dvou hlavních skupin – deflační teorie a teorie podspotřeby. Pro deflační teorie je charakteristické monetární vysvětlení, podle něhož příčina leží na straně peněz, bez ohledu na to, zda se jedná o tezi o rostoucí ceně zlata a jeho špatné distribuci nebo je viněna restriktivní monetární politika. Teoriím podspotřeby, jak napovídá jejich označení, je společné přesvědčení, že příčinou krize byla nedostatečná spotřeba, ať již se argumentační opora hledala v racionalizaci výroby plodící masovou nezaměstnanost nebo v poklesu cen primárních produktů (zemědělské komodity a suroviny).²² Toto členění teorií však rozhodně není vyčerpávající. Samotný Jan Loevenstein byl stoupencem teorie podspotřeby, příčinou krize podle něj byla technologická racionalizace, která zvyšovala nezaměstnanost a snižovala poptávku.

¹⁹) J. SETINSKÝ, *Teorie krizí v Československu*, s. 20

²⁰) J. RÁKOSNÍK, J. NOHA, *Kapitalismus na kolenou*, s. 62

²¹) tamtéž, s. 62

²²) tamtéž, s. 63

Pro výše zmíněnou monetaristickou interpretaci velké hospodářské krize je charakteristický přístup, který byl ve své době označován jako deflační.²³ Důraz je v těchto vysvětleních kladen hlavně na kontrakci peněžní nabídky, způsobené nevhodnou politikou americké centrální banky, která se prostřednictvím fungování zlatého standardu přenesla do ostatního světa.²⁴

Pod vlivem velké hospodářské krize museli ekonomové změnit svůj přístup ke zkoumání krize. Nyní bylo nutno postavit do ohniska zkoumání její problematiku, a to nejen z hlediska teoretického rozboru, nýbrž i z hlediska praktického řešení.²⁵ Následně se teorie krize a cyklu vůbec začaly zabývat praktickými protikrizovými hospodářskými opatřeními.

Podle Zdeňka Kárníka z velkých diskuzí a sporů i zkušeností s nápravnými opatřeními vzešly dvě základní školy, které příčiny hospodářské krize vysvětlovaly rozdílně. Oba směry vycházely z názoru, že hospodářství svobodné kapitálové soutěže o trhy je vlastní hospodářský cyklus, počínající tzv. oživením, přecházejícím v konjunkturu, a končící v depresi (či krizi). Rozdílně však hleděly na hnací síly rozmachu a příčiny depresivního propadu, a proto také zcela pochopitelně ordinovaly hospodářskému světu odlišné terapie.²⁶

Představitelem prvního směru je britský ekonom John Maynard Keynes (1883 – 1946), profesor ekonomie na Cambridgeské univerzitě. Své názory popsal ve svém nejznámějším díle *Obecná teorie zaměstnanosti, úroku a peněz*. Keynes vycházel z myšlenky o nedokonalosti zcela volného tržního hospodářství, velké nebezpečí pro schopnost podnikat spatřoval ve finanční deflaci a doporučoval vstup státu do hospodaření např. různými intervencemi i podnikatelskými aktivitami. Měly zvyšovat za krize zaměstnanost a tím obnovovat vnitřní spotřebitelský trh. Týmž směrem měla působit i sociální politika státu.²⁷ Keynesiánství se stalo symbolem pro státní hospodářskou politiku, která spočívá v době krize ve zvýšení regulující role státu a zvýšení státních zásahů do ekonomiky za účelem posílení agregátní poptávky.

²³) J. RÁKOSNÍK, J. NOHA, *Kapitalismus na kolenou*, s. 63

²⁴) tamtéž, s. 62

²⁵) J. SETINSKÝ, *Teorie krizí v Československu*, s. 25

²⁶) Z. KÁRNÍK, *České země v éře První republiky (1918 – 1938)*, díl druhý, s. 18

²⁷) tamtéž, s. 18

Keynes důsledně rozlišoval spoření a investice, kdy přílišné úspory znamenají značný nedostatek investic. Z tohoto důvodu preferoval vládní výdaje za účelem posílení investic, což následně povede ke stimulaci poptávky. Keynesova koncepce protikrizové politiky má kořeny ještě ve 20. letech, ať již vezmeme jeho kritiky na adresu obnovení zlatého standardu anebo úvahy o konci věku *laissez faire*. Završení jeho úvah po *Treatise on Money* z roku 1930 pak znamenala *Obecná teorie zaměstnanosti, úroku a peněz* z roku 1936.²⁸ V *Obecné teorii zaměstnanosti* se Keynes deklaratorně přihlásil k teorii podspotreby.

Do jisté míry shodné názory s Keynesem hlásala i řada švédských ekonomů v 30. letech, známých pod názvem „stockholmská škola“. Jejím předchůdcem byl již Knut Wicksell, z pozdějších ekonomů sem patřili hlavně G. Myrdal, F. Lindahl a B. Ohlin, kteří si rovněž získali velikou mezinárodní reputaci v 30. letech. Podstata názorů všech těchto ekonomů je jednak v revizi teorie rovnováhy, jednak ve změně názorů na úlohu státu v poměru ke kapitalistickému hospodářství.²⁹

Druhý směr je charakterizován prosazováním co nejmenších státních zásahů do ekonomiky, zachování zásad volného trhu a svobodného podnikání. Symbolizuje ho asi nejlépe jméno Josepha Aloise Schumpetera (1883–1950), rakouského ekonoma a politologa (moravského rodáka z Třešti), který vztah k rodné zemi nepozbyl, právě od krizových let (1932) však působil v USA, „rodné zemi“ Velké krize.³⁰ Za jeho nejvýznamnější dílo lze považovat již zmíněné *Hospodářské cykly* (*Business cycles*). Schumpeter na rozdíl od Keynesa viděl hlavní cestu hospodářského vývoje v podnikatelské inovační činnosti. V ní spatřoval i příčinu cykličnosti hospodářského vývoje a jeho krizové stadium chápal jako přirozený stav společnosti.³¹ Domníval se, že v době krize zanikne, co má zaniknout, nemá smysl krizové období vnějšími zásahy eliminovat či zmírňovat, k hospodářskému rozmachu opět dojde podnikatelskou inovací. Velká hospodářská krize byla v tomto směru akcelerátorem vývoje, jehož kořeny spočívají ve vzdálenější minulosti.³²

²⁸) J. RÁKOSNÍK, J. NOHA, *Kapitalismus na kolenou*, s. 74

²⁹) J. SETINSKÝ, *Teorie krizí v Československu*, s. 25

³⁰) Z. KÁRNÍK, *České země v éře První republiky (1918 – 1938)*, díl druhý, s. 18

³¹) tamtéž, s. 18

³²) J. RÁKOSNÍK, J. NOHA, *Kapitalismus na kolenou*, s. 79

Zajímavý výklad teorie krize podal i Karel Engliš (1880 – 1961), který byl v době krize ministrem financí a od roku 1934 - 1939 byl guvernérem NBČS. Velká hospodářská krize z let 1929 – 1933 byla podle Engliše krizí deflační, přesněji krizí vyvolanou tzv. zlatou deflací, tj. zhodnocením zlata vedoucím k náhlému a všeobecnému poklesu cen.³³ „Nutno soudit, že hlavní příčinou zhroucení cen a krize z toho plynoucí jsou změny na straně zlata, totiž na straně měnové administrace.“³⁴ Své názory Engliš shrnul do svého díla Soustava národního hospodářství, které vyšlo v roce 1938. Karel Engliš měl řadu příznivců, ale i odpůrců. Ve 30. letech významně ovlivňoval československou hospodářskou politiku. I když Engliš připisuje určitý podíl na velké hospodářské krizi také racionalizaci, hlavní příčinu spatřuje v úvěrové soustavě. Podle Engliše šlo o krizi úvěrovou, jejíž původ tkvěl v chybné měnové politice klíčových zemí.³⁵

Z domácích národohospodářů se k variantě úvěrové deflace přikláněl i Vilibald Mildschuh. Jako hlavní problém krize vidí pokles cen. V duchu své teorie navrhl Mildschuh i příslušnou politiku. Jestliže byla krize vyvolána poklesem cen na základě deflace, je prý zřejmé, že jedině správným protiopatřením může být jen vzestup cen způsobený inflací.³⁶ Národohospodář Rudolf Brož vykládal inflační protikrizovou politiku agrární strany. Jeho hlavní myšlenkou je ukázat, že zemědělská a měnová politika měly v Československu protilehlé cíle. Kdežto zemědělská politika sledovala zvýšení cen, sledovala měnová politika jejich snížení. Aby byl tento rozpor odstraněn, je prý nutno především opustit zlatou měnu. S tím však musí být spojena i velkorysá úvěrová politika, která vytvoří hojnost levných peněz; tím se oživí cenová hladina.³⁷ Brož poukazuje v této souvislosti na hospodářské úspěchy Německa dosažené na základě zbrojení a doporučuje použít stejných metod.³⁸ Brož uvádí, že Německo nám ukázalo, jak je možno v době nezaměstnanosti úvěrovými operacemi hradit náklady na zbrojení a jak tímto zbrojením obnovit hospodářský život země.³⁹

³³) J. SETINSKÝ, Teorie krizí v Československu, s. 117

³⁴) K. ENGLIŠ, Světová a naše hospodářská krize, s. 3

³⁵) J. RÁKOSNÍK, J. NOHA, Kapitalismus na kolenou, s. 74

³⁶) J. SETINSKÝ, Teorie krizí v Československu, s. 123

³⁷) tamtéž, s. 147

³⁸) tamtéž, s. 147

³⁹) R. BROŽ, Jak z krize? Úvěrovým financováním zbrojení, s. 68

Brož dále uvádí, že deflační politika není řešením, nepodporuje hospodářské oživení. Deflační a peněžní politika zvyšuje břemena, uložená státu podporami v nouzi a pro veřejné blaho. Proto stát, který se snaží uvést do rovnováhy státní finance deflační politikou, poráží svůj vlastní cíl, zapaluje svíci na obou koncích, zvyšuje své výdaje a snižuje své příjmy.⁴⁰ Dodnes si teorie dluhové deflace zachovává v ekonomii značný vliv. Přidrží se jí i rakouská škola, kterou v meziválečném období ve vztahu k vysvětlení krizí reprezentovali především Ludwig von Mises a mladý Friedrich August von Hayek.⁴¹ Mises ve své práci uvádí, že úvěrová expanze vede k hospodářskému rozvoji.

V době velké hospodářské krize se parlamentní strany mohly jen stěží orientovat ve velkém množství různých vysvětlení krize, které přicházely ze zahraničí i od domácích odborníků. Účelová selekce vědeckých poznatků efektivně sloužila potřebám politického boje.⁴² Protikrizová opatření tedy nebyla vždy v souladu se skutečnými potřebami překonání důsledků krize.

⁴⁰) Rudolf BROŽ, Hospodářské příčiny naší pohromy: odpovědnost finanční politiky, s. 54

⁴¹) J. RÁKOSNÍK, J. NOHA, Kapitalismus na kolenou, s. 66

⁴²) tamtéž, s. 83

1.2 Propuknutí velké hospodářské krize 30. let

Na newyorské burze v ulici Wall Street, která byla největším peněžním trhem světa, se 24. října 1929 zhroutil trh akcií a přes horečnou činnost všech zúčastněných se do 29. října panika rozvinula v totální krach. Snad nejhorší bylo, že ani kritického dne šéfové burzy stejně jako prezident Herbert Hoover, vláda, burzovní makléři a burziáni vůbec nevěděli, co se to vlastně děje. Šéfové těch nejmocnějších kapitálových uskupení vrhali na trh další a další akcie ve snaze zachránit alespoň něco. Tím ale pouze stupňovali chaos. Nepomohlo ani, když se skupina mocných finančníků pokusila zastavit propad masivním nákupem důležitých balíků akcií (šlo mj. o ocelářský gigant US Steel Co.).⁴³ Po krachu docházelo k prudkému snižování cen akcií, a to až o 70%.⁴⁴

Společnost, která si zvykla pořizovat vše na úvěr a splátky, se ocitla naráz na dně. Následovalo masové propouštění ze zaměstnání, zastavila se stavba desetitisíců rodinných domků, lidé prodávali pod cenou své automobily, krach na burze pomohl odhalit do té doby největší bankovní podvod světa, několik bankéřů spáchalo sebevraždu.⁴⁵ V USA zkrachovalo jen během prvního roku téměř 5000 menších bank, později více. Banky skutečně propadaly bankrotu hromadně, čímž připravily o prostředky jednak své velké zákazníky, ale i miliony drobných střadatelů, kteří se ocitli zcela bez peněz. Zemí se šířila panika, beznaděj, rovněž i sociální neklid. Spojené státy americké byly ze všech zemí postiženy krizí asi nejtíž, vláda však nebyla schopna krizi čelit a nedokázala vymyslet jediné systémové řešení. Nutno jen dodat, že konjunktura 20. let dosáhla v USA mnohem vyšších čísel než jinde. Reálný důchod na hlavu klesl za tři roky krize z 681 na 495 USD, mzdy klesly asi o 40%, dividendy z akcií až o 57%. Nevídaně byl postižen především těžký průmysl. Na okrajích měst rostly celé kolonie nouzových obydlí, nezřídka zbitých z bedniček a reklamních tabulí. Lidé je posměšně nazývali po prezidentovi Hooverville.⁴⁶

⁴³) Z. KÁRNÍK, České země v éře První republiky (1918 – 1938), díl druhý, s. 20

⁴⁴) L. ŽÍDEK, Dějiny světového hospodářství, s. 67

⁴⁵) Z. KÁRNÍK, České země v éře První republiky (1918 – 1938), díl druhý, s. 20 - 21

⁴⁶) tamtéž, s. 21

Náhlé a prudké propuknutí hospodářské krize vyvolalo ve světové ekonomice řetězovou reakci, po Spojených státech krize zachvátila další státy. Nejdříve ty, které byly se Spojenými státy kapitálově a obchodně úzce spojeny: Kanadu, Německo, Anglii, Belgii a Rakousko. Zvláště silně zasáhla krize Německo, vedle USA druhou zemi prožívající od poloviny 20. let bouřlivý růst.⁴⁷ Krize vypukla napřed v USA a Japonsku a pak se rychle a s velkou intenzitou rozšířila do ostatních částí světa.⁴⁸ Evropské hospodářství bylo zasaženo krizí jen s malým odstupem a vývoj v jednotlivých státech nebyl prost odlišností, jako např. ve Francii. V Británii byl pokles výroby mělčí, zato německé hospodářství, které prošlo za konjunktury v mnohém podobným vývojem jako USA a bylo také nejvíce spojeno s americkým kapitálem, Spojené státy téměř kopírovalo.⁴⁹

Státy se snažily zachránit situaci devalvováním svých měn, jež mělo podpořit konkurenční schopnost vlastních výrob. Již na podzim 1931 se dala tou cestou anglická libra, kterou muselo následovat dalších 25 měn s ní spojených. Nato devalvoval americký dolar. Udržet zlatý standard se snažila Francie, která utvořila tzv. zlatý blok (nakonec podlehla také). Dostavily se další následky: v roce 1931 přestalo Německo splácet reparační (Hooverovo moratorium), odklad byl vyhlášen i na splácení válečných půjček. Vše mělo zabránit především úplnému finančnímu zhroucení Německa, se kterým byly z 20. let tak špatné zkušenosti.⁵⁰ Většina států se v této době snažila řešit problémy většími regulativními zásahy státu do podnikání, vydáváním zmocňovacích zákonů, které vládám poskytovaly větší pravomoci a také tvrdšími postihy sociálních nepokojů, které byly přirozenou reakcí lidí na bídu, jakou trpěli. Sociálních nepokojů v řadě zemí využívaly extrémní politické organizace a politické strany, hlavně fašisté a komunisté. Výstup z nejhlubšího bodu krize k oživení hospodářství a prosperitě musel, jak vidno, probíhat ve znamení nových, dosud neznámých jevů, situací a událostí v hospodářství i politice. Návrat k předkrizové idyle rozkvětu byl iluzí. Tvrzení, že Velkou krizí začínalo nové období dějin, není nadsázkou. Ve střední Evropě tomu tak bylo zcela jistě.⁵¹

⁴⁷) V. LACINA, Velká hospodářská krize v Československu 1929 – 1934, s. 70

⁴⁸) R. OLŠOVSKÝ, Přehled hospodářského vývoje Československa v letech 1918-1945, s. 15

⁴⁹) Z. KÁRNÍK, České země v éře První republiky (1918 – 1938), díl druhý, s. 21

⁵⁰) tamtéž, s. 24

⁵¹) tamtéž, s. 24

1.3 Průnik velké hospodářské krize do ČSR

Hospodářský růst v Československu měl ve třicátých letech výrazně jinou podobu než v předcházejícím desetiletí. Více než v jiných evropských zemích ho ovlivnila světová hospodářská krize, která propukla v roce 1929 v USA a zahájila druhý ekonomický cyklus v meziválečném světovém vývoji. Velká hospodářská krize Československo mimořádně silně zasáhla a vedla v letech 1930 – 1935 k poměrně dlouhému a hlubokému hospodářskému poklesu československého hospodářství. V ČSR podobně jako ve Francii se nástup krize ve srovnání s USA a Německem poněkud opozdil a hluboká krize zde trvala déle.

Velká hospodářská krize začala v USA v říjnu 1929 šokem, podobně pak tomu bylo i v Německu. V Československu však byla situace odlišná. Již v roce 1929 bylo zřejmé, že hospodářská konjunktura z let 1924 – 1929 pozvolna ustupuje, k prudkým zvratům jako v USA však nedocházelo.

Vliv velké hospodářské krize se projevil v Československu mnohem dříve v zemědělství než v průmyslu. Krach na newyorské burze nejprve nevyvolal v ČSR, kde probíhal volební boj do parlamentu, větší pozornost. V koaličních jednáních při sestavování vlády se o tomto tématu mluvilo a vládní prohlášení nové vlády F. Udržala obsahovalo již pasáž o vypuknutí hospodářské krize, přičemž za její základ považovalo krizi v zemědělství. Ve vládních kruzích však převládal názor, že jde o běžný krizový výkyv, který bude brzy překonán.⁵² Ceny zemědělských výrobků poklesly daleko více než ceny průmyslových produktů a výrazně se snížila rentabilita zemědělské výroby.⁵³

Naznačená spirála sestupu do krize se již v roce 1930 projevila vzestupem registrované nezaměstnanosti z 53000 v roce 1929 na 239 564. To nebylo ještě katastrofální.⁵⁴ Stav, kdy docházelo k poklesu příjmů zemědělců a vzestupu nezaměstnanosti, která byla odrazem omezování výroby, již byl od podzimu 1930 charakteristickým rysem krize.

⁵²) V. LACINA, Velká hospodářská krize v Československu 1929 – 1934, s. 69

⁵³) tamtéž, s. 73

⁵⁴) Z. KÁRNÍK, České země v éře První republiky (1918 – 1938), díl druhý, s. 34

V roce 1930 a v první polovině roku 1931 byla ještě poměrně slabá a postihovala zemědělství a odvětví spotřebního a potravinářského průmyslu. Odvětví vyrábějící chemické výrobky, stroje a další investiční statky měla ještě příznivé odbytové podmínky, neboť dobíhala vrcholná fáze investiční činnosti ve dvacátých letech.⁵⁵

Ze spotřebního průmyslu se držely ještě v roce 1930 na dobré úrovni obuvnictví, porcelán, konfekce. Investice, příznačné pro expandující hospodářství, byly také na dobré úrovni, zaměstnanost dokonce dosáhla v roce 1930 vrcholu a konjunktura trvala i v těžkém průmyslu. Pozitivně působily jistě už rozjeté programy elektrifikace, stavby a rekonstrukce silniční sítě a s tím spojené automobilové dopravy. Byl tak vyrovnáván např. úbytek spotřeby elektrické energie v průmyslu, stejně jako se drželo stavebnictví. Využity byly i kapacity chemického průmyslu.⁵⁶ Na velmi dobré úrovni byl i zbrojní průmysl.

Blížící se hospodářský sestup však již naznačovaly vážné problémy a potíže v exportu, který byl pro Československo mimořádně významný. Výjimku zde tvořil pouze vývoz zbraní pro Polsko a Balkán a také zlepšení vývozu do Francie a Belgie, kde se také nástup krize opozdil, to však situaci nemohlo změnit. Pokles československého exportu o 6% (co do množství, nikoliv v cenách) byl také menší než celosvětový, a snižování cen, které zlevnilo i pro ČSR tak důležité dovozy surovin, přineslo též své klady.⁵⁷

Tato pozitiva však nemohla na dlouho zlepšit ani zastavit postupně se prohlubující krizové jevy. Vysoká závislost Československa na exportu byla také jednou z hlavních příčin průniku velké hospodářské krize do ČSR, kde se projevila především v důsledku klesajícího odbytu v zemích, které postihla krize dříve. Krize tedy pronikla do ČSR v první fázi v letech 1929 – 1930 přes úpadek exportu. Během roku 1930 pak velká hospodářská krize zachvátila celý svět, zasáhla všechna odvětví ekonomiky. Téměř ve všech zemích docházelo k omezování výroby a obchodu, prudkému cenovému poklesu zemědělských výrobků a surovin, narušení kapitálových a úvěrových vztahů.⁵⁸

⁵⁵) V. LACINA, J. PÁTEK, Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do současnosti (1918-1945), svazek III., s. 31

⁵⁶) Z. KÁRNÍK, České země v éře První republiky (1918 – 1938), díl druhý, s. 34

⁵⁷) tamtéž, s. 34

⁵⁸) V. LACINA, Velká hospodářská krize v Československu 1929 – 1934, s. 70

V polovině roku 1931 se hospodářská krize dále prohloubila vypuknutím ostré úvěrové a měnové krize. Jejím ohniskem se stala střední Evropa a zvláště Německo.⁵⁹ K dalšímu prohloubení krize došlo v září, kdy se britská vláda rozhodla vzdát se zlatého krytí anglické libry a otevřela cestu k devalvaci. Národní banka a Pražská peněžní burza reagovaly na toto rozhodnutí úředními prohlášeními, že není důvodu k neklidu a přijetí mimořádných opatření v Československu. Devalvace anglické libry a po ní následujících dalších měn librové oblasti však vedla k tomu, že československé zboží na trzích librové oblasti zdražilo a ztrácelo konkurenceschopnost.⁶⁰ To se pak odrazilo v exportu.

Po vypuknutí finanční a úvěrové krize v létě 1931 nabyla krize na intenzitě a postihovala již všechny hlavní oblasti ekonomiky. Nejhlubšího bodu dosáhla na počátku roku 1933, kdy poklesla průmyslová výroba na pouhých 60% předkrizového maxima v roce 1929. Na nízké úrovni se udržovala nejen po celý rok 1933, ale i v následujícím roce, kdy ve většině evropských zemí docházelo již k hospodářskému oživení. Prudký propad průmyslové výroby vyvolalo zhroucení vývozu v letech 1932 – 1934. Nejvíce krizí trpěla exportní odvětví spotřebního průmyslu jako je textil, sklářství, výroba porcelánu a hraček. Tato odvětví se nacházela hlavně v pohraničních oblastech obývaných Němci. Těžké důsledky krize tam byly pociťovány silněji než ve vnitrozemí českých zemí.⁶¹

Na situaci silně zapůsobil specifický vývoj krize v zemědělství, kde světový pád cen tlačil dolů i ceny v ČSR. Produkovalo se sice přibližně na stejné úrovni, tržby však zaznamenaly 10,5% poklesu. Protože ceny průmyslového zboží klesly méně, vyrovnávali zemědělci schodek snižováním nákladů na průmyslové zboží.⁶² Vlekla agrární krize se projevovala především prudkým poklesem cen a ztrátou rentability části zemědělského podnikání. Díky předchozím investicím a příznivým klimatickým podmínkám však výroba neklesala, ale ještě dále vzrůstala. Agrární strana prosadila, že vláda usilovala o soběstačnost v zásobování potravinami.⁶³

⁵⁹) V. LACINA, Velká hospodářská krize v Československu 1929 – 1934, s. 71

⁶⁰) tamtéž, s. 85-86

⁶¹) V. LACINA, J. PÁTEK, Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do současnosti (1918-1945), svazek III., s. 31

⁶²) Z. KÁRNÍK, České země v éře První republiky (1918 – 1938), díl druhý, s. 34-35

⁶³) V. LACINA, J. PÁTEK, Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do současnosti (1918-1945), svazek III., s. 32

Hlavní příčinou časového posunu začátku hluboké krize byla opožděná investiční vlna a hromadná elektrifikace kulminující koncem dvacátých let a trvající ještě roku 1930. Jak shodně ukazují výpočty národního důchodu, HNP a HDP, nejhlubší hospodářský propad vykazují léta 1933 – 1935, kdy nastalo ve světě již určité oživení a i samotný český průmysl vykazoval již ne pokles, ale stagnaci. Tuto situaci vyvolaly nižší sklizně v zemědělství v letech 1934 i 1935 a opožděný pokles služeb.⁶⁴ ČSR již v roce 1934 zaostávala za většinou světa, ve většině evropských zemí již docházelo k hospodářskému oživení. V roce 1935 došlo ještě k mírnému poklesu produkce výroby a služeb, který se dostavil namísto očekávaného přechodu k hospodářskému růstu. Hospodářská krize nevyústila ani v roce 1934 v oživení, ale přešla ve stagnaci, která trvala až do jarních měsíců roku 1936. Teprve v tomto roce nastalo celkové hospodářské oživení. Po druhé devalvaci v roce 1936 se podařilo stabilizovat kupní sílu měny. Průmyslová i zemědělská výroba se rychle zotavovaly, vznikaly příznivé podmínky pro investování do exportu a státní rozpočet se dostával z krizových deficitů.⁶⁵ Konjunktura pokračovala nejen v roce 1937, ale i první polovině roku 1938. Byla narušena již částečnou mobilizací v květnu a zastavena událostmi kolem Mnichova. Vzestup průmyslové výroby a stavebního ruchu v letech 1936 – 1938 zčásti souvisel se zbrojením, na zbrojní průmysl byl napojen i vývoj chemického průmyslu. Export začal pozvolna stoupat, k jeho podstatnému zlepšení došlo až v roce 1937, což ale neznamenal návrat k předkrizovým hodnotám. ČSR se vyvíjela i ve 30. letech, vývoj však nebyl plynulý, který by navazoval na předcházející, ale byl v mnohém přerušovaný. Republika byla naráz postavena jakoby do jiného světa, který převracel hodnoty všeho, čeho bylo dosaženo. Že přijde po velké konjunktuře jakási krize či deprese – s tím se dalo počítat. Ne však už s tím, že to bude krize tak zničující hloubky a celosvětového dosahu.⁶⁶ Přesto se československému hospodářství v letech 1936 – 1938 podařilo vlekou a hlubokou hospodářskou krizi překonat a Československo zůstalo až do Mnichova stabilní a životaschopnou ekonomikou.

⁶⁴) E. KUBŮ, J. PÁTEK, Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, s. 51

⁶⁵) F. VENCOVSKÝ, K. PŮLPÁN, Dějiny měnových teorií na českém území, s. 75

⁶⁶) Z. KÁRNÍK, České země v éře První republiky (1918 – 1938), díl první, s. 346

1.4 Dopady velké hospodářské krize

Velká hospodářská krize nepostihovala jen samotné hospodářství, ale zasáhla hluboce také do sociální stability zemí a odrazila se většinou i v jejich politické situaci. Dopady velké hospodářské krize byly ničující. Za krize došlo k ohromnému poklesu výroby a obchodu, zhroucení cen zemědělských produktů, rozvrácení měnového a úvěrového systému, miliony lidí přišlo o práci, došlo k prudkému zhoršení životních podmínek obyvatelstva. Konkurenční boje mezi jednotlivými státy se staly za krize ostřejší a dravější. Všechny navrhované pakty, plány, celní unie končily neúspěchem. Mezinárodně politický vývoj stále více směřoval od francouzské Panevropy k německé Mitteleurope. Československá zahraniční politika, opírající se o západní mocnosti, se dostávala stále více do izolace. Německá hospodářská expanze oslabovala pozice československého zboží na trzích ve střední a jihovýchodní Evropě a politicky izolovala Československo. Nakonec vývoj vedl k rozbití československého státu.⁶⁷

Za velké hospodářské krize došlo k značnému poklesu průmyslové výroby. V předcházejících krizích neklesala průmyslová výroba více než o 7%, kdežto pokles od roku 1929 do roku 1932 činil 30%, z toho v USA 46%, v Německu 40%.⁶⁸ Nejvíce byla postižena výroba výrobních prostředků a vzhledem k tomu, že výroba výrobních prostředků je odrazem budoucího vývoje ekonomiky, byla tato situace katastrofální. Kladem těchto zhoubných hospodářských procesů bylo další koncentrování výroby a kapitálu. Slabší a technicky zaostalejší v těžkých podmínkách neobstáli. Ti, kteří přežili, pak museli vést výrobu efektivnějšími cestami, sázet na nové technologie – a samozřejmě tlačit i na mzdy.⁶⁹ Ceny průmyslových výrobků poklesly v zostřené konkurenci v roce 1933 přibližně na 72% úrovně roku 1929. Venkov sice mohl nakupovat levnější průmyslové zboží, byl však zároveň postižen snížením poptávky po zemědělských produktech, neboť chudnoucí městské obyvatelstvo tlačilo ceny na trhu zemědělských produktů stále více dolů.

⁶⁷) V. LACINA, J. PÁTEK, Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do současnosti (1918-1945), svazek III., s. 9-10

⁶⁸) M. HÁJEK, J. RYŠÁNKOVÁ, Svět a Československo ve 20. století, s. 33

⁶⁹) Z. KÁRNÍK, České země v éře První republiky (1918 – 1938), díl druhý, s. 22

Zemědělec mohl a musel reagovat jinak než průmyslový podnikatel: snížil svoji vlastní spotřebu, přestal ukládat na splácení hypoték a dluhů a větší dřinou stupňoval svoji produkci. To byla celosvětová tendence – ve sledovaných letech světová zemědělská výroba vůbec neklesala! Zadluženost venkova ale rapidně narůstala a statky a farmy propadaly ve statisících a ve světovém měřítku dokonce v milionech exekucím na nemovitostech. Tak se po místních vzestupech dostavil pokles zemědělské výroby až v roce 1933. Miliony lidí žili sice na hranici hladovění, proslulým se však stalo spalování milionů tun brazilské kávy a kanadské pšenice, které nebylo možné prodat.⁷⁰

Sociální dopad krize se projevil nejvíc v rostoucí nezaměstnanosti. Dosáhla čísel, jaká dosavadní svět kapitálového podnikání dosud nepoznal: již v roce 1930 bylo (v ročních průměrech) v USA 6,5 milionu, v Británii 2 miliony, v Německu 3 miliony lidí bez práce. Pro začátek roku 1933, který je považován za nejhlubší bod krize, je odhadován počet nezaměstnaných ve všech krizí postižených státech na 30 – 40 milionů.⁷¹

Vlivem hospodářské krize došlo ve 30. letech k rozsáhlým změnám ve struktuře ekonomiky ve prospěch nových průmyslových odvětví a výrob. Byly založeny základní tendence strukturálních změn, které vyplývaly z nové etapy technického pokroku a pokračovaly až do 60. let. V samotných 30. letech nebyly však ještě tak pronikavé, aby umožnily dostatečné a úspěšné zapojení do mezinárodní dělby práce v oblasti tehdy nových odvětví a výrob.⁷² I přes velkou ničivou sílu krize nedokázala potlačit technický pokrok v oblasti elektrifikace, motorizace, letecké dopravy, výstavby silniční sítě aj.

Krize také urychlila přelévání kapitálu z jednoho národohospodářského odvětví do druhého i uvnitř těchto odvětví. Zvláště výrazný byl únik kapitálu ze zemědělství do těžkého průmyslu na konci krize a v letech následujících.⁷³ Vlivem naprostého nedostatku investičního úvěru nedocházelo k hromadné obnově fixního kapitálu, která byla nezbytnou podmínkou pro nový hospodářský vzestup po překonání krize.⁷⁴ Nároky na investice byly obrovské.

⁷⁰) Z. KÁRNÍK, České země v éře První republiky (1918 – 1938), díl druhý, s. 22-23

⁷¹) tamtéž, s. 22

⁷²) V. LACINA, Velká hospodářská krize v Československu 1929 – 1934, s. 181

⁷³) tamtéž, s. 181-182

⁷⁴) tamtéž, s. 181

Podobně jako v jiných zemích i v Československu postihla krize některá odvětví hospodářství více jiná méně. Nerovnoměrnost dopadu se navenek projevovala hlavně v tom, že nejvíce krizí trpělo obyvatelstvo v oblastech, kde se koncentrovaly zvláště postižené výroby. Ty byly především v pohraničí českých zemí, které převážně obývalo německé obyvatelstvo. Nerovnoměrnost dopadu dostala tak nacionální dimenze a představovala živnou půdu pro růst německého nacionalismu.⁷⁵ S problémy v průmyslové výrobě úzce souvisí nezaměstnanost, která byla v pohraničí obzvlášť vysoká.

Lze právem konstatovat, že problém nezaměstnanosti se ani po skončení velké hospodářské krize nepodařilo vyřešit. Ve druhé polovině 30. let nebyly řídke názory prohlašující, že existující vysoká nezaměstnanost bude již trvalou součástí hospodářského života rozvinutých ekonomik.⁷⁶ Zatímco průmyslová výroba ve většině zemí dosáhla či překročila úroveň z doby předchozí konjunktury, všude s výjimkou Švédska a Německa zůstávala nezaměstnanost na podstatně vyšší úrovni, než bylo běžné v předchozí dekádě.⁷⁷ Počet nezaměstnaných lze pouze odhadnout, oficiální statistiky nezaměstnanosti byly zkreslené, zachycovaly jen uchazeče o práci evidované ve zprostředkovatelnách práce, značná část nezaměstnaných tak nebyla ani statisticky zachycena.

Důsledky těžké světové hospodářské krize počátkem třicátých let prohloubily rozpory nejen mezi evropskými mocnostmi, ale i dalšími zeměmi, např. mezi ČSR a Maďarskem. Pokus o rakousko – německou celní unii rozpory ještě vyhrotil a znovu zasel sémě nedůvěry. Snahy směřující k hospodářské integraci v středoevropském i v evropském měřítku ztratily na dlouhou dobu reálnou perspektivu. Další plány a jednání o ozdravení krizí těžce postiženého středoevropského hospodářství se staly součástí tvrdého mocenskopolitického boje v Evropě třicátých let, který nakonec vyústil v druhou světovou válku.⁷⁸ K hospodářské katastrofě, kterou velká hospodářská krize způsobila, je tedy bezesporu nutné připočítat i hrůzy nacismu a 2. světové války, která byla jejím následkem.

⁷⁵) V. LACINA, Velká hospodářská krize v Československu 1929 – 1934, s. 181

⁷⁶) J. RÁKOSNÍK, J. NOHA, Kapitalismus na kolenou, s. 147

⁷⁷) tamtéž, s. 147

⁷⁸) V. LACINA, J. HÁJEK, Kdy nám bylo nejlépe?, s. 114

2. Vliv státní hospodářské politiky na vývoj ekonomiky ČSR

Intenzita státních zásahů do ekonomiky byla v jednotlivých etapách meziválečného období značně odlišná. Stát a rovněž české podnikatelské organizace věnovaly v prvních letech po ukončení první světové války velké úsilí hospodářskému osamostatnění Československa. Po vytvoření samostatné ekonomiky se charakter hospodářské politiky změnil, do popředí se dostalo vytváření podmínek pro úspěšné zapojení ČSR do mezinárodní dělby práce.

Hospodářská politika nebyla v evropských poměrech realizována jen státem, ale podílely se na ní i podnikatelské zájmové organizace, odborné organizace a instituce pro jednotlivá odvětví hospodářství, živnostenské a obchodní komory a ve větší nebo menší míře i zaměstnanecké organizace (hlavně odbory). V meziválečném Československu měly největší význam Ústřední svaz československých průmyslníků, Svaz československých bank a Ústřední svaz československého obchodu. Vliv nestátních hospodářských organizací byl v ČSR větší než např. v Německu, Rakousku nebo v Polsku. Jejich představy a stanoviska byly všeobecně brány v potaz, často akceptovány a vtělovány do zákonů. Stávaly se tak součástí státní hospodářské politiky.⁷⁹ Nejvýznamněji napomohl stát modernizaci hospodářství podporou elektrifikace, která byla základní podmínkou technického rozvoje průmyslu, dopravě i ve službách, tvořila bázi pro intenzifikaci zemědělství a otevírala i cestu k změně životního stylu. Již 22. července 1919 přijal parlament zákon o soustavné elektrifikaci.⁸⁰ Zákon č. 438/1919 Sb.z.a n. byl později doplněn zákony č. 258/1921 a 114/1932 Sb.z.a n. Do konce dvacátých let proběhla elektrifikace měst a průmyslových aglomerací. Ve třicátých letech pak probíhala finančně náročná elektrifikace vesnic. Elektrifikace byla úspěchem státní hospodářské politiky.

⁷⁹) E. KUBŮ, J. PÁTEK, Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, s. 17

⁸⁰) tamtéž, s. 21

Vypuknutí světové hospodářské krize v první polovině třicátých let postavilo před hospodářskou politiku nové úkoly. Musela čelit následkům hluboké hospodářské krize a podobně jako v ostatních zemích i u nás byla přijímána protikrizová opatření. I po překonání nejhlubší krize v letech 1932 – 1934 zaměřovaly hospodářské orgány hlavní pozornost na obnovení konkurenční schopnosti československého zboží a opětné zvýšení vývozu, které bylo základním předpokladem dalšího ekonomického růstu republiky.⁸¹ Když se v třicátých letech v řadě evropských států (Německo, Itálie, Polsko, Maďarsko atd.) stávala protikrizová opatření součástí vytváření totalitního zřízení, Československo se touto cestou nevyvíjelo a udrželo si demokratické zřízení i demokratický charakter hospodářské politiky.⁸²

Zesilující vstupy státu do hospodářství se jevily jako nutné, měly ale samozřejmě následky ve státním hospodaření. V roce 1929 hospodařila ČSR ještě s přebytkem, pak následoval prudký obrat. V roce 1931 už schodek dosáhl výše 3 127 milionů, a i když se poté snížil, státní dluh stále narůstal, až dosáhl v roce 1934 38 151 milionů.⁸³

Od roku 1926 až do roku 1938 byl státní rozpočet trvale navrhován jako přebytkový, skutečné přebytky se však podařilo realizovat pouze ve třech letech, a to vždy zásluhou zvýšených příjmů, a nikoliv snížených výdajů.⁸⁴ Stát i v době recese, kdy klesala výroba a spotřeba, udržoval neadekvátní výnos daní. Daně rostly i v době velké hospodářské krize, tím docházelo k dalšímu potlačení spotřeby. Vysoké daňové zatížení utlumovalo stimuly pro rozvoj výroby, krize potom musela působit dlouhodoběji a plíživěji. Vládní výdaje omezovaly soukromé investice, které jediné mohly nastartovat ekonomický růst. Nutně také muselo docházet k poklesu životní úrovně.⁸⁵ Problémem československé ekonomiky v letech krize byl také nedostatek úvěrů a vysoká úroková míra, která vedla k omezení investiční činnosti.

⁸¹) E. KUBŮ, J. PÁTEK, Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, s. 18

⁸²) tamtéž, s. 18

⁸³) Z. KÁRNÍK, České země v éře První republiky (1918 – 1938), díl druhý, s. 58-59

⁸⁴) E. KUBŮ, J. PÁTEK, Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, s. 25

⁸⁵) tamtéž, s. 33

Rozsah státních zásahů byl v jednotlivých národohospodářských odvětvích rozdílný. Stát nejméně zasahoval v průmyslu a obchodu, kde větší regulační aktivity uplatňovaly podnikatelské organizace, především Ústřední svaz československých průmyslníků a také kartely. Hospodářská politika ČSR byla charakteristická spíše schopností improvizovat než svojí koncepčností. Uplatňovaly se v ní rozdílné zájmy politických stran a hospodářských skupin.⁸⁶ Stát budoval potřebné železniční tratě na Slovensku, podporoval výstavbu silnic a hlavně rekonstrukci starších silnic pro potřeby automobilové dopravy, subvencoval regulaci vodních toků, stavbu vodních nádrží a vodních elektráren, nemocnic, škol a také rozsáhlou komunální výstavbu (vodovodů, kanalizací, dláždění chodníků ad.⁸⁷ K větším státním zásahům však došlo v peněžnictví, dopravě a k největším v zemědělství, kde se ve třicátých letech objevily i prvky regulace. Mezi aktivity státu, které významně působily na hospodářský vývoj, patřily i státní zakázky, které v letech krize pomáhaly domácím firmám přežít.

Meziválečné Československo nepochybně patřilo k zemím demokratického typu i v hospodářské sféře. Navázalo na tradice hospodářské politiky Rakousko-Uherska, ale modifikovalo ji a rozšířilo o další oblasti činnosti vyplývající z budování samostatné ekonomiky, potřeb modernizace hospodářství, zapojení do mezinárodní dělby práce a ve třicátých letech i ze dvou mimořádných faktorů: světové hospodářské krize a potom ohrožení republiky nacistickým Německem.⁸⁸ Samotný tlak krize vládu nutil, aby ustoupila od liberalistických zásad co nejmenších státních zásahů do ekonomiky.

Hospodářská politika měla ve dvacátých letech spíše ofenzivní charakter. Ve třicátých letech měla spíše defenzivní ráz. Šlo z větší části o protikrizové zásahy, které měly oslabit škodlivé následky hospodářské krize a napomoci opětovnému hospodářskému oživení. Zčásti však nacházíme i opatření, která reagovala na dlouhodobé světové trendy a podporovala nové tendence v hospodářství českých zemí.⁸⁹

⁸⁶) E. KUBŮ, J. PÁTEK, Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, s. 277

⁸⁷) V. LACINA, L. SLEZÁK, Státní hospodářská politika v ekonomickém vývoji první ČSR, s. 47-48

⁸⁸) E. KUBŮ, J. PÁTEK, Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa, s. 17-18

⁸⁹) tamtéž, s. 20

2.1 Protikrizová opatření

V roce 1928 v ČSR končila zemědělská prosperita, zemědělství od roku 1929 stále více sužovala hospodářská krize, která se zatím v průmyslu tolik neprojevila. Tato situace byla odlišná i kvůli zcela jinak rozloženému vlastnictví výrobních prostředků, hlavně půdy, jiné struktury a velikosti závodů, což způsobilo mnohem obtížnější zavádění racionalizačních opatření do zemědělství. Od počátku 30. let existovaly ve vládě rozdílné názory, jak hospodářské krizi čelit a jaká protikrizová opatření přijmout. Celý proces ovlivnily rozpory mezi průmyslovým a agrárním kapitálem i skutečnost, že se v období krize zmenšil přímý vliv Živnobankou vedené nejsilnější monopolistické skupiny na státní aparát. Větší podíl na rozhodování o státní hospodářské politice dosáhl konkurenční agrární kapitál.⁹⁰ Nejdříve na nastupující agrární krizi reagovali agrárníci, jejichž předákem byl ministerský předseda F. Udržal.

Oba bloky se ve vládě snadno shodly na tom, že stát musí podstatně zvýšit svoji roli v národním hospodářství. Příslušná pasáž se objevila již ve vládním prohlášení z 13. prosince 1929. Přímou a pro tu chvíli se týkala ovšem jen zemědělství, protože v průmyslu krizi ještě vidět nebylo.⁹¹ Agrární blok také jinak než státními zásahy nemohl prosadit své dva základní požadavky, s nimiž socialisté museli vyslovit souhlas: zvýšení agrárních cel a zavedení tzv. obilního monopolu.⁹² Cílem měla být regulace a kontrola zemědělského podnikání.

Agrární odborníci a politici vyvozovali tento postup z chybné představy, že „prapříčinou“ celé hospodářské deprese je agrární krize a že proto uvedená opatření ochrání zemi i před krizí průmyslovou, což mělo působit i na socialisty.⁹³ První požadavek republikánské strany, a to zvýšení agrárních cel, byl realizován bez odkladů. Tehdejší ministr zemědělství Bohumír Bradáč spolu s parlamentním klubem strany podali již v lednu 1930 příslušné návrhy zákona, které měly zabránit šíření agrární krize, poklesu cen zemědělských produktů i exportu.

⁹⁰) V. LACINA, Velká hospodářská krize v Československu 1929 – 1934, s. 152

⁹¹) Z. KÁRNÍK, České země v éře První republiky (1918 – 1938), díl druhý, s. 73

⁹²) tamtéž, s. 73

⁹³) tamtéž, s. 74

Mezi zemědělci i agrárními odborníky a teoretiky převládal zpočátku názor, že jde o prudký cenový pokles a potíže s exportem, které mohou být překonány státní intervencí exportu cukru, chmele, ječmene, sladu a zvýšením cel na dovážené zemědělské produkty. Zvýšená cla spolu s restrikcí a státní kontrolou dovozu měla nejen chránit československé zemědělství před konkurencí levnějších cizích produktů, ale měla de facto zajistit domácí produkci monopol na československém trhu.⁹⁴

Zvýšení agrárních cel prosadili agrárníci přes počáteční odpor sociálních demokratů poměrně rychle. Začátkem června 1930 odhlasoval parlament zákon, který zmocňoval vládu zvýšit clo na obilí, mouku a další mlýnské výrobky.⁹⁵ Jedná se o zákon č. 72/1930 Sb. z. a n. Současně byla zvýšena cla i na živočišné výrobky, a to uzákoněním přírážek ke clům na maso, sádlo, hovězí dobytek a vepře, zákony č. 85/1930 a 178/1930 Sb. z. a n. To však vedlo k udržení vysokých cen základních potravin a tak se agrární krize přenesla i na městské obyvatelstvo a dělnictvo. Navíc zavedení vyšších cel zhoršilo i obchodní vztahy s agrárními zeměmi střední a jihovýchodní Evropy a vedlo k celní válce s Maďarskem. Přes státní zásahy, vysokou celní bariéru a pronikavé omezení dovozu zemědělských produktů se agrární krize dále prohlubovala. Monopolizace domácího trhu se neukázala účinnou a schopnou zastavit další zesilování krize v zemědělství.⁹⁶

Socialistický tábor si postavil své požadavky a v jisté předtuše vývoje nezaměstnanosti je soustředil na novelizaci gentského systému podpor v nezaměstnanosti.⁹⁷ Lze říci, že byla dalekosáhlá. Jednak prodlužovala dobu vyplácení podpory ze třinácti týdnů na dvacet šest, tj. dvojnásobně (na půl roku). Zároveň s tím bylo prodlouženo vyplácení příspěvku odborového.⁹⁸ Bylo však zřejmé, že by odbory těžko zvládly tak velký nápor na své pokladny, proto byl státní příspěvek zvýšen na dvojnásobek až trojnásobek, tvořil pak dvě třetiny až tři čtvrtiny celé podpory. Tento velkorysý krok vlády se však s dalším prohlubováním hospodářské krize ukázal jako nereálný.

⁹⁴) V. LACINA, Krize československého zemědělství 1928 – 1934, s. 42

⁹⁵) V. LACINA, Velká hospodářská krize v Československu 1929 – 1934, s. 153

⁹⁶) V. LACINA, Krize československého zemědělství 1928 – 1934, s. 43

⁹⁷) Z. KÁRNÍK, České země v éře První republiky (1918 – 1938), díl druhý, s. 74

⁹⁸) tamtéž, s. 74

Dále byl do novelizace prosazen termín „mimořádná nezaměstnanost“, který měl dělníkům ve zvlášť těžce postižených oblastech a odvětvích prodloužit výplatu podpory o dalších dvanáct měsíců, zkrácenou však na polovinu.⁹⁹ Snad nejpodstatnější změnou v péči o nezaměstnané bylo ustanovení o produktivní péči o ně. Ministerstvo sociální péče mělo podporovat ze svého rozpočtu schválené projekty veřejného zájmu, které uskutečňoval stát, obce, okresy nebo soukromé podniky. Podnikatel měl pak nárok na státní příspěvek 10 Kč na jednoho dělníka za jeden den. Takto podporovaný nezaměstnaný byl na druhé straně povinen přijmout zaměstnání i mimo místo svého pobytu. Odmítnutí mělo za následek ztrátu podpory v nezaměstnanosti.¹⁰⁰ Socialistům se podařilo paralelně s celním zákonem připravit novelizaci gentského systému a novela byla přijata rovněž 5.6.1930, zákon č. 74/1930 Sb. z. a n. Zdálo se, vládní dohoda bude fungovat. Když ale ve druhé polovině roku 1931 přepadla ČSR vážně i průmyslová krize a propletla se s agrární, nebyl na to stejně nikdo připraven. Státní rozpočet se dostal brzy do kritického stavu. Na jedné straně klesaly jeho příjmy, závislé na daních, resp. na výrobě a odbytu, zatímco prudce stoupaly výdaje, mj. kvůli těm či oněm podporám v nezaměstnanosti. Živnobanka tlačila především na úspory ve státním rozpočtu, hlavně na snížení podpor v nezaměstnanosti, na snížení stavu aparátů státu a kulturních výdajů. Tlak směřoval i na branný rozpočet, což mělo mít těžké následky.¹⁰¹ Vedle agrárníků další silou, která za krize určovala státní hospodářskou politiku, byla finanční skupina Živnobanky.¹⁰² Vrchní ředitel Živnobanky Jaroslav Preiss byl předsedou Svazu československých bank a od roku 1929 předsedou Ústředního svazu československých průmyslníků. Agráři si postupně vynutili i další státní zásahy. V roce 1932 přenesla vláda povolovací řízení na Syndikát pro dovoz obilí a následující rok zřídila Syndikát pro zpeněžování dobytka a živočišných výrobků.¹⁰³ Obilní monopol byl zřízen zákonem 137/1934 Sb. z. a n. dne 13. července 1934. Zřízení obilního monopolu zavádělo v podstatě jakési vázané hospodářství, jehož prováděním byla pověřena Československá obilní společnost.

⁹⁹) Z. KÁRNÍK, České země v éře První republiky (1918 – 1938), díl druhý, s. 75

¹⁰⁰) tamtéž, s. 75

¹⁰¹) tamtéž, s. 76

¹⁰²) V. LACINA, Velká hospodářská krize v Československu 1929 – 1934, s. 156

¹⁰³) tamtéž, s. 153

Banky měly v hospodářství ČSR od počátku mimořádný význam, řídily rovněž nejmocnější průmyslové koncerny. Banky hrály v období světové hospodářské krize velkou úlohu a stabilita hospodářství závisela do značné míry i na nich. Stát se tomuto stavu podvolil a podnikl opatření k záchraně ohrožených bank. V dubnu 1932 byly zákony 54/1932 a 55/1932 Sb. z. a n. novelizovány bankovní zákony z roku 1924 (238/1924 Sb.), vláda poté v srpnu 1932 schválila sanaci (ozdravení) bank. Sanaci bank musela vláda později ještě opakovat. Finanční pomoc od státu získalo několik menších i velkých bank v podstatě proti vůli nejsilnějšího ústavu Živnobanky, která doporučovala ponechat krizi v bankovníctví volný průběh. Současně s provedením sanace také vstoupila v platnost přísná kontrolní opatření finančního hospodaření bank. Výsledkem sanace bylo, že ve 30. letech nedošlo k bankrotům finančních ústavů, byly zajištěny vklady a fungování úvěrového systému a nebyla rozrušena peněžní soustava státu.¹⁰⁴ Po dlouhém jednání upsalo v dubnu 1932 konsorcium francouzských bank Československu konečně státní půjčku ve výši 600 milionů franků a v roce 1933 vypsala vláda Půjčku práce (vynesla 2 miliardy a 10 milionů Kč). Měla být nástrojem protikrizového boje. V praxi posloužila k oživení investic soukromých i veřejných (rekonstrukce silnic, regulace řek, elektrifikace venkova, od roku 1933 stavba letišť). Situaci zlepšila, ale pochopitelně neřešila. Zásluhy o ni si připisovali zvláště sociální demokraté, kteří se o její přijetí velmi zasazovali.¹⁰⁵ V roce 1931 byla vypsána vládou rovněž investiční půjčka ve výši 1300 mil. Kč na podporu investiční činnosti.

V květnu 1933 předložili agrárníci návrh zmocňovacího zákona, což byl zákon zásadní povahy a žádali jeho přijetí. Po krátkém projednávání v parlamentu byl zmocňovací zákon č. 95/1933 dne 9. června 1933 schválen. Zmocňoval vládu, aby s výjimkou měnových problémů sama rozhodovala o hospodářské politice. Vláda mohla svými nařízeními upravovat celní sazebník, rozhodovat o celní oblasti, o výrobních i odbytových poměrech v průmyslu, živnostech i v zemědělství.¹⁰⁶ Parlament tak byl vyřazen z rozhodování o hospodářské oblasti a vláda ve svých rukou soustředila moc výkonnou i zákonodárnou.

¹⁰⁴)Z. KÁRNÍK, České země v éře První republiky (1918 – 1938), díl druhý, s. 61

¹⁰⁵)tamtéž, s. 59

¹⁰⁶)V. LACINA, L. SLEZÁK, Státní hospodářská politika v ekonomickém vývoji první ČSR, s.38

Zmocnění mělo původně trvat jen do 15. listopadu 1933, ale bylo každoročně prodlužováno a platilo až do konce června 1937. Na jeho základě bylo vydáno 306 nařízení. Zmocňovací zákon znamenal přelom v hospodářské politice Československa.¹⁰⁷ Rozsáhlejší zásahy za hospodářské krize, opírající se o zmocnění vlády z června 1933, měly často omezenou roční nebo dvouletou platnost a jen některé byly prodlužovány. Daleko nejvíce zasahoval stát v oblasti zemědělství, kde vyšlo na základě vládního zmocnění celkem 129 nařízení. Mezi nimi o obilním monopolu, omezení osevu pšenice a chovu prasat, regulaci prodeje mléka ve městech povinným přidáváním másla do umělých tuků atd. Dalšími oblastmi, kde vláda nejčastěji zasahovala, byly finance (61 nařízení) a sociální péče (54 případů). V obou oblastech vládní nařízení sloužila hlavně k přenášení důsledků krize na pracující vrstvy obyvatelstva. Krátce po přijetí zmocňovacího zákona byly pronikavě sníženy podpory v nezaměstnanosti a příští rok i dávky nemocenského, invalidního a starobního pojištění. Poměrně málo využila vláda svého zmocnění v oblasti průmyslu (21 nařízení).¹⁰⁸

17. února 1934 schválil parlament pod tlakem důsledků krize, hlavně snížení vývozu, zákon o devalvaci československé koruny, a to zákon 25/1934 Sb. z. a n. Zlatý obsah Kč byl snížen o více než šestinu z 44,56 miligramů ryzího zlata na 37,15 miligramů. Zároveň se snižovalo zlaté krytí koruny z dosavadních 38,2% na 25%. To umožňovalo zvýšení oběhu bankovek a určitou konsolidaci státních financí inflační cestou.¹⁰⁹ V říjnu 1936 pak byla schválena ještě druhá devalvace. Přes odpor nejmocnější hospodářské skupiny kolem Živnostenské banky a samotného J. Preisse prosadili devalvaci jako národohospodářsky nezbytnou na doporučení K. Engliše agrárníci a sociální demokraté. Ve své době kontroverzní devalvace výrazně zlepšila podmínky exportu československého zboží, který se jen v roce 1934 zvětšil o 24% po roce největšího propadu. Ukázala se opatřením úspěšným, podporujícím obnovu dynamického rozvoje českého hospodářství, i když pochopitelně nebyla a ani nemohla být všelékem.¹¹⁰

¹⁰⁷) V. LACINA, L. SLEZÁK, Státní hospodářská politika v ekonomickém vývoji první ČSR, s. 38-39

¹⁰⁸) V. LACINA, Velká hospodářská krize v Československu 1929 – 1934, s. 170

¹⁰⁹) tamtéž, s. 173 - 174

¹¹⁰) E. KUBŮ, J. PÁTEK, Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa, s. 21

Krátce po devalvaci bylo 14. března uzákoněno zřízení Československého reeskontního a lombardního ústavu, který měl poskytovat úvěry peněžním ústavům, regulovat trh státních papírů a podílet se na státních úvěrových operacích.¹¹¹ Devalvace i zřízení Reeskontního ústavu představovaly významné státně monopolní zásahy do měnového a úvěrového systému.¹¹² Reeskontní ústav byl zřízen zákonem č. 49/1934 Sb. z. a n. Udržoval v podstatě kolektivní hotovost pro všechny peněžní ústavy.¹¹³

Pod vlivem důsledků krize rychle postupovala kartelizace. Stát ji v závěrečné fázi krize významně podpořil kartelovým zákonem č. 141/1933 Sb. z. a n., ale na rozdíl od podobných opatření fašistických režimů prosazoval monopolizaci přímými zásahy pouze v zemědělství a zčásti v potravinářském a spotřebním průmyslu (nucená syndikalizace). Jinak poskytoval volnou ruku samotným monopolistickým organizacím, jejich úsilí podporoval a finančně garantoval.¹¹⁴ Ve velmi výrobně roztržštěných a nekoncentrovaných oborech se stát na základě kartelového zákona snažil sdružení a kooperaci jednotlivých podniků urychlit cestou tzv. nucené syndikalizace. Jednalo se o vytvoření povinného kartelu pro všechny výrobce daného oboru, pokud se o jeho zřízení pozitivně vyslovila „směrodatná část výroby“. Rozhodující však bylo stanovisko ministerstva průmyslu, obchodu a živností, resp. daného referenta.¹¹⁵ Přínosem kartelového zákona bylo, že od té doby byl zaveden přesný kartelový rejstřík, ve kterém musel být každý kartel zapsán. Nešlo jen o to, že stát tak získal kontrolu nad tímto způsobem organizace a vlastně i plánováním výroby. Do podnikání sám nevstupoval a nechtěl vstupovat, pomáhal mu ale dávat jistý řád, který měl vyloučit nenadálé a nebezpečné propady a hlavně jejich řetězová vyústění. Kartely byly vlastně nadstavbou kapitálového podnikání.¹¹⁶ Kartelový zákon zajišťoval v praxi právní závaznost kartelových dohod a regulativní funkci kartelů. Vláda i po vydání zmocňovacího zákona a dalších nařízení pokračovala v protikrizových opatřeních, rozšiřovala se však státní aktivita i oblast její působnosti.

¹¹¹) V. LACINA, Velká hospodářská krize v Československu 1929 – 1934, s. 174

¹¹²) tamtéž, s. 174

¹¹³) F. VENCOVSKÝ, Vzestupy a propady československé koruny, s. 59

¹¹⁴) V. LACINA, Velká hospodářská krize v Československu 1929 – 1934, s. 182

¹¹⁵) E. KUBŮ, J. PÁTEK, Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa, s. 94

¹¹⁶) Z. KÁRNÍK, České země v éře První republiky (1918 – 1938), díl druhý, s. 61

Do protikrizových opatření lze kromě státních zásahů a vydání právních předpisů zahrnout i návrhy odborných podnikatelských kruhů na řešení hospodářské krize. Koncem dvacátých let vznikaly i konkrétnější představy československých průmyslových a finančních kruhů o hospodářské spolupráci a ekonomické podobě střední Evropy. Ty reagovaly nejen na ekonomické potřeby země, ale i na měnící se mocenskopolitickou situaci v Evropě a později i na nastupující hospodářskou krizi.¹¹⁷ Tyto představy byly zahrnuty do dokumentu Pražské živnostenské a obchodní komory z roku 1931 pro Mezinárodní obchodní komoru. Tento dokument se stal také podkladem pro jednání československých vládních orgánů o řešení hospodářských problémů střední Evropy za ekonomické krize v první polovině třicátých let.¹¹⁸ Dokument doporučoval např. uzavírání mezinárodních průmyslových dohod, zavedení „celního průměří“, aby bylo zamezeno dalšímu zvyšování cel, sjednocení celních tarifů, vzájemné uvolnění povolenacích řízení, spolupráci ve finanční oblasti, aj. Pokud šlo o země, kterých se součinnost měla týkat, bylo jich uváděno pět: Československo, Rakousko, Maďarsko, Jugoslávie a Rumunsko. K těmto státům by později mohlo přistoupit Bulharsko a Polsko.¹¹⁹ Z citovaného i dalších částí dokumentu je zřejmé, že československé podnikatelské kruhy byly přesvědčeny, že hospodářská spolupráce a nová integrace střední Evropy se musí opírat o aktivitu samotných malých států tohoto regionu a nemají na nich přímo participovat Německo a Itálie. Neuvědomovaly si však, že tohoto cíle bylo možné dosáhnout jen v rámci evropského řešení. A pro celoevropské řešení nebyla tehdejší mocenskopolitická situace objektivně příznivá.¹²⁰ V této době se však začala měnit evropská konstelace sil.¹²¹

Počátkem třicátých let Československo iniciativně podporovalo snahy o politickou a hospodářskou integraci menších zemí střední Evropy a spojovalo s ní naději, že bude tak možné čelit tlaku Německa a Itálie. Malá dohoda měla v této integraci sehrát průkopnickou roli.¹²²

¹¹⁷) V. LACINA, J. HÁJEK, Kdy nám bylo nejlépe?, s. 101

¹¹⁸) tamtéž, s. 101

¹¹⁹) tamtéž, s. 102

¹²⁰) tamtéž, s. 102

¹²¹) Z. SLÁDEK, Malá dohoda 1919 – 1938, s. 249

¹²²) V. LACINA, J. HÁJEK, Kdy nám bylo nejlépe?, s. 116

2.2 ČSR a Malá dohoda

Po vytvoření menších „národních“ ekonomik následovaly snahy o jejich postupnou integraci ve větší hospodářské celky, integraci, která by vycházela z ekonomických principů a byla realizována demokratickou cestou.¹²³ Z tohoto důvodu počátkem 20. let vznikla Malá dohoda, která byla především politickým a vojenským svazkem tří států – Československa, Rumunska a Jugoslávie. Malá dohoda sice nebyla osou mezinárodního dění, ale stala se aktivním činitelem evropské politiky.¹²⁴ Po překonání porúrské krize nastalo od roku 1924 v mezinárodních vztazích zklidnění a došlo k hospodářské stabilizaci jak v evropském měřítku, tak ve střední Evropě. I ve středoevropských zemích nastoupila více či méně výrazná hospodářská konjunktura.¹²⁵ Řádné obchodní smlouvy uzavírané bilaterálně mezi nástupnickými státy od počátku 20. let byly příslibem rozšiřování hospodářské spolupráce ve středoevropském regionu.¹²⁶

Základní tendence, která ovlivňovala hospodářské styky států Malé dohody od poloviny 20. let do začátku světové krize, spočívala v tom, že přes rostoucí potíže, vyvolávané ochranářskou politikou téměř všech evropských zemí, celkový rozsah obchodních styků rostl.¹²⁷ I přes celní bariéry konjunktura a rostoucí potřeby trhů vytvářely prostor pro rozvoj hospodářských styků. Vlády nástupnických států viděly v protekcionismu prostředek, jak chránit domácí výrobu před zahraniční konkurencí. Časté změny celních sazebníků však komplikovaly obchodněpolitická jednání a vyvolávaly náběhy k celním válkám. Obrat zboží mezi malodohodovými státy přesto rostl, ačkoli v důsledku nevyvážené obchodní a platební bilance mezi ČSR a jeho malodohodovými partnery se potíže zvyšovaly.¹²⁸ Klíč k odstranění zemědělské krize v Podunají Beneš spatřoval v rozdělení neumístěných obilních přebytků agrárních států mezi státy průmyslové na úkor dovozu ze zámoří.¹²⁹

¹²³) V. LACINA, J. HÁJEK, Kdy nám bylo nejlépe?, s. 128

¹²⁴) Z. SLÁDEK, Malá dohoda 1919 – 1938, s. 10

¹²⁵) V. LACINA, J. HÁJEK, Kdy nám bylo nejlépe?, s. 91

¹²⁶) tamtéž, s. 91

¹²⁷) Z. SLÁDEK, Malá dohoda 1919 – 1938, s. 85

¹²⁸) tamtéž, s. 248

¹²⁹) J. ŠOUŠA, D. JANČÍK, Kolize, řevnivost a pragmatismus, s. 173

Koncem 20. let kulminující problémy vyvolali potřebu užší hospodářské spolupráce v rámci malodohodových zemí. Zasedání Malé dohody v Jáchymově v květnu 1927 zdůraznilo potřebu hospodářského sblížení jak členů navzájem, tak i s jejich středoevropskými sousedy.¹³⁰ Německo však do střední Evropy zařazováno nebylo. Na zasedání byla poprvé nastolena idea „hospodářské Malé dohody“, nepřistoupilo se však k její realizaci. Šlo spíše o vytvoření koncepční protiváhy anšlusovým tendencím v Rakousku v podobě ideje hospodářské střední Evropy, ke které měla „hospodářská Malá dohoda“ otevírat cestu.¹³¹ O hospodářské spolupráci se jednalo i na zasedání Malé dohody v roce 1928, stále se však v hospodářské politice tato jednání dostatečně neodrážela. Původní vojenskopolitická Malá dohoda se měla přeměnit ve „vyšší mezinárodní jednotku“. Pozornost vlády byla soustředěna na budování hospodářské Malé dohody.

Naděje a pozitivní očekávání vzbudili iniciativy francouzského ministra Aristide Brianda. Ten navrhl již na ženevském zasedání Společnosti národů v září 1929 uzavření paktu hospodářské spolupráce v Evropě. Později tento návrh rozvinul a precizoval v plánu na vytvoření Evropské federální unie (běžně zvaném plán Panevropy).¹³² Ministr zahraničí Beneš i prezident Masaryk chápali Briandův plán jako krok dobrým směrem, Beneš však konstatoval, že půjde o nelehký a dlouhodobý proces. V československé politice se však projevovaly i antibriandovské směry.¹³³ Rovněž Malá dohoda na své konferenci v roce 1930 zdůrazňovala, že je třeba jednat obezřetně, žádné kroky však nepodnikla. Politická ani hospodářská vize Panevropy však nezměnila trendy projevující se v tehdejší evropské politice i ekonomice.

V první polovině třicátých let zaznamenáváme snahy vytvořit ve střední Evropě dvě politicko – ekonomická uskupení, hospodářskou Malou dohodu (ČSR, Jugoslávie, Rumunsko) opírající se zahraničně politicky o Francii a blok tzv. Římských protokolů (Itálie, Rakousko, Maďarsko). V obou případech byly tyto snahy v ekonomické oblasti málo úspěšné.¹³⁴

¹³⁰) V. LACINA, J. HÁJEK, Kdy nám bylo nejlépe?, s. 95

¹³¹) tamtéž, s. 95-96

¹³²) tamtéž, s. 103

¹³³) Z. SLÁDEK, Malá dohoda 1919 – 1938, s. 114

¹³⁴) V. LACINA, J. HÁJEK, Kdy nám bylo nejlépe?, s. 127

Idea Společnosti národů a její evropská komise stejně jako myšlenka panevropská kulminující v roce 1930 návrhem Aristida Brianda na vytvoření Evropské federální unie nezabránila vyhrožování navzájem proti sobě stojících skupin států. Tento proces urychloval dopad světové hospodářské krize. Mezinárodní instituce a organizace jí nedokázali čelit společnou, navzájem koordinovanou akcí. Právě naopak, národní ekonomiky se ve jménu ochrany vlastních zájmů uzavíraly stále více do sebe.¹³⁵ Československá představa zdůrazňovala novou demokratickou bázi spolupráce, přičemž hlavními nástroji měly být nejdříve standardní bilaterální hospodářské dohody a preferenční cla, potom i užší odvětvová spolupráce a kooperace ve středoevropských kartelech. Za vzdálený a ve dvacátých letech ještě neaktuální cíl byla považována celní unie pěti malých středoevropských států – Československa, Rakouska, Maďarska, Jugoslávie a Rumunska. K ní měla otevírat cestu tzv. hospodářská Malá dohoda usilující o užší ekonomickou spolupráci Československa, Jugoslávie a Rumunska.¹³⁶ Základním problémem rozšíření spojení i do oblasti hospodářské byla rozdílnost hospodářských zájmů. Zatímco Československo bylo průmyslovou zemí s relativně malým dovozem agrárních produktů, Jugoslávie a Rumunsko byly na vývozu těchto produktů životně závislé. To později ve třicátých letech přispělo k rozkladu Malé dohody.¹³⁷ O sjednocení postupu Malé dohody usiloval Beneš především vzhledem k projednávání rakousko-německé celní unie Radou Společnosti národů v Ženevě koncem května 1931.¹³⁸ Proti unii vystoupili francouzský ministr zahraničí A. Briand, československý ministr zahraničí E. Beneš a jugoslávský ministr zahraničí V. Marinkovič. Podpořila je i polská delegace a Německo s Rakouskem zůstalo osamoceno.¹³⁹ Bylo požadováno přezkoumání celní unie u soudu v Haagu. Německá strana požadavek odmítla jako neopodstatněný, protože šlo podle jejího stanoviska o problém čistě hospodářský. Také rakouská vláda zamítla prověření z politického aspektu, ale souhlasila s případným zkoumáním právním.¹⁴⁰

¹³⁵) D. JANČÍK, Třetí říše a rozklad Malé dohody, s. 7

¹³⁶) V. LACINA, J. HÁJEK, Kdy nám bylo nejlépe?, s. 126

¹³⁷) tamtéž, s. 81

¹³⁸) tamtéž, s. 111

¹³⁹) tamtéž, s. 111

¹⁴⁰) A. GAJANOVÁ, ČSR a středoevropská politika velmocí 1918-1938, s. 279-280

Přesto, že se dohoda o rakousko – německé celní unii nerealizovala, velmi negativně působila na mezinárodní vztahy a především na integrační snahy v Evropě. Není pochyb o tom, že Beneš pochopil naléhavou potřebu řešit hospodářské otázky střední Evropy. Předal o tom francouzskému zástupci v Praze „zápisku“. Československý vyslanec v Paříži Štefan Osuský mluvil o jejím obsahu s Briandem.¹⁴¹ Ten vzkázal Benešovi, aby ve své užitečné činnosti pokračoval. Zároveň se dotkl několika námětů, které do projektu hospodářské součinnosti ve střední a jihovýchodní Evropě hodlala vnést Francie. Doporučil poskytnout průmyslovým státům koncese, aby byly ochotny dát podunajským státům celní výhody. Dále doporučil vytváření kartelů pro obchodní dohody podle jednotlivých odvětví.¹⁴² Později se však postoj Francie k Malé dohodě změnil.

Beneš poté soustředil pozornost na budování hospodářské Malé dohody. Byl to obtížný úkol a jak se později ukázalo, i úkol nereálný. V únoru 1933 byl přijat Organizační pakt Malé dohody, který ji měl přeměnit ve „vyšší mezinárodní jednotku“. Šlo v podstatě o koordinaci zahraniční politiky malodohodových států. Přijetí Organizačního paktu Malé dohody neznamenal rezignaci československé diplomacie na sblížení s dalšími středoevropskými zeměmi.¹⁴³ Pakt Malé dohody nelze pokládat za výraz rezignace nad pokusy o širší integraci států střední a jihovýchodní Evropy.¹⁴⁴ Již předpokládaná užší hospodářská spolupráce malodohodových zemích se stala vážným problémem, neboť nástup hospodářské krize zúžil prostor pro vzájemnou výměnu zboží a prohloubil rozdíly v zájmech jednotlivých států i rozpory mezi nimi. Velkou překážku představoval i narůstající německý hospodářský vliv jak v Rumunsku, tak zvláště v Jugoslávii.¹⁴⁵ V této situaci již byla nutná podpora hospodářské spolupráce zemí Malé dohody a rovněž i koordinace její činnosti pouze jedním společným orgánem. Tím se stala Hospodářská rada Malé dohody, která na svém prvním zasedání v lednu 1934 schválila rozsáhlou spolupráci v oblastech dopravy, spojů, zdanění a normalizace výrobků. Přijala také konkrétní plán výměny zboží na rok 1934 a na další léta.¹⁴⁶

¹⁴¹) Z. SLÁDEK, Malá dohoda 1919 – 1938, s. 117

¹⁴²) tamtéž, s. 117

¹⁴³) V. LACINA, J. HÁJEK, Kdy nám bylo nejlépe?, s. 116

¹⁴⁴) Z. SLÁDEK, Malá dohoda 1919 – 1938, s. 121

¹⁴⁵) V. LACINA, J. HÁJEK, Kdy nám bylo nejlépe? s. 116 - 117

¹⁴⁶) tamtéž, s. 117

V rámci Hospodářské rady Malé dohody byly vytvořeny komise pro jednotlivé obory součinnosti, které byly složené z odborníků všech zemí Malé dohody. Tyto komise připravovaly návrhy dohod a detailní programy, jednalo se však vždy o bilaterální dohody. V oblasti hospodářské spolupráce se však začal velmi brzy projevovat důsledek rozdílného stupně hospodářské vyspělosti malodohodových zemí. Obchodní vztahy se v podstatě opíraly o bilaterální styky mezi ČSR a partnerskými státy Malé dohody, a to hlavně v oblasti zbožího obratu i v oblasti kapitálové. Již první kroky v tomto směru navíc svědčily o tom, že vzájemné hospodářské vztahy, snad až na sféru zbrojní, nebudou určovány politickými aspekty, ale ryze hospodářskými hledisky.¹⁴⁷ Hospodářská rada Malé dohody měla také zamezit hospodářské expanzi Německa do střední a jihovýchodní Evropy, avšak tento plán ztroskotál. Brzy se ukázalo, že osud střední a jihovýchodní Evropy nezávisí na Společnosti národů ani na Francii, ale především na Německu a Itálii. Dějiny Malé dohody jsou zároveň dějinami československé zahraniční i vnitřní politiky. Malá dohoda patřila k stěžejním faktorům bezpečnosti ČSR. Snaha ČSR o jednotu Malé dohody však vyžadovala respektování požadavků jejich partnerů, které zejména v hospodářské oblasti vyvolávaly nespokojenost zvláště agrárních kruhů ČSR. Překonávání těchto rozporů patřilo ke každodenním vnitropolitickým úkolům zahraničněpolitických činitelů ČSR. Na často nesnadném řešení těchto problémů záviselo udržení jednoty Malé dohody.¹⁴⁸ Ministerstvo zahraničí, které podporovaly průmyslové a bankovní kruhy, naráželo na stálý odpor agrárních skupin a agrární strany, usilujících o soběstačnost ČSR v zemědělských výrobcích, ty však tvořily hlavní vývozní položky malodohodových partnerů při výměně zboží. Agrární cla měla pro ČSR těžké dlouhodobé důsledky nejen ekonomické, ale i politické. Podvazovala možnosti vývozu do sousedních agrárních států, jež na jejich zavedení reagovaly retorzními opatřeními uvalenými na dovoz československých průmyslových výrobků, limitovala možnosti obchodní výměny v rámci Malé dohody, ale také sousedním Maďarskem a dalšími zeměmi.¹⁴⁹

¹⁴⁷) Z. SLÁDEK, Malá dohoda 1919 – 1938, s. 63

¹⁴⁸) tamtéž, s. 11

¹⁴⁹) M.ROMPORTLOVÁ, Z.SLÁDEK, Hospodářský a sociální vývoj ve střední a jihovýchodní Evropě 1918 – 1938, s. 21

Důsledky velké hospodářské krize počátkem 30. let opět prohloubily rozpory mezi evropskými mocnostmi i dalšími zeměmi. Československo již za této situace ve třicátých letech nepokračovalo ve hledání cest hospodářské integrace, ale pokoušelo se řešit naléhavé a velkou hospodářskou krizí prohloubené středoevropské hospodářské problémy. Světová hospodářská krize potvrdila, že hospodářské faktory mohou vnést do Malé dohody prvky nejen hospodářské, ale i politické disharmonie.¹⁵⁰ Světová hospodářská krize 1929 – 1933 otřásla základy všech mezinárodních smluv, versailleská soustava se začala rozpadávat a zároveň začal zdoluhavý rozpad Malé dohody.¹⁵¹

Ve 30. letech se Malá dohoda pokusila o politickou a hospodářskou integraci, na jejímž základě se měl zrodit pevný regionální blok, jenž by se opíral o západoevropské demokracie a byl by tak odolný náporu evropského revizionismu.¹⁵² Pro třetí říši byla Malá dohoda jednou z překážek na cestě k nastolení jí diktovaného „nového evropského pořádku“.¹⁵³ Zaměřila se proto na její rozložení jak politickou, tak i hospodářskou cestou.

Selhání mezinárodního systému i evropské demokracie ve třicátých letech a na ně navazující druhá světová válka dočasně pohřbily meziválečné středoevropské a i evropské koncepce hospodářské spolupráce a snahy o hospodářskou integraci jak v měřítku střední, tak i celé Evropy.¹⁵⁴

Od poloviny třicátých let byl ve střední Evropě nahrazován slábnoucí vliv Francie a Itálie vlivem Německa, kde se po převzetí moci nacisty v roce 1933 prosadila koncepce Grossraumwirtschaft. Klíčová úloha v předpokládaném velkém hospodářském prostoru, prostírajícím se od Severního moře k Černému moři, příslušela „velkoněmeckému“ průmyslovému jádru, jehož součástí mělo být Německo, Rakousko a perspektivně i české země. Agrární teritoria tohoto prostoru měla být především odbytišti a zdroji surovin pro německý průmysl. Koncepce se postupně stala součástí válečných příprav třetí říše a za druhé světové války se ji nacisté snažili realizovat.¹⁵⁵

¹⁵⁰) Z. SLÁDEK, Malá dohoda 1919 – 1938, s. 249

¹⁵¹) A. TEICHOVÁ, Mezinárodní kapitál a Československo v letech 1918-1938, s. 100

¹⁵²) D. JANČÍK, Třetí říše a rozklad Malé dohody, s. 8

¹⁵³) tamtéž, s. 8

¹⁵⁴) V. LACINA, J. HÁJEK, Kdy nám bylo nejlépe?, s. 127

¹⁵⁵) tamtéž, s. 127

3. Hospodářský vývoj Československa v letech 1929 – 1938

Pro hospodářský vývoj Československa, které bylo především zemí exportní, měl mimořádný význam i vývoj hospodářství sousedních států v Evropě a ve světě vůbec. Ve druhé polovině 20. let začalo v Československu podobně jako v celé Evropě období hospodářského růstu. Hospodářská konjunktura dosáhla vrcholu v letech 1928 a 1929. Rok 1929 však již byl také rokem zlomovým. Léta hospodářského rozmachu skončila, světová ekonomika byla v první polovině 30. let ochromena velkou hospodářskou krizí.

Hospodářský růst v letech 1924-1929 byl součástí světové konjunktury a jejími hlavními zdroji byly modernizace hospodářství, vzestup spotřeby širokých vrstev obyvatelstva a úspěšné uplatňování československého zboží na světových trzích.¹⁵⁶ Současně s hospodářským růstem probíhaly po celá dvacátá léta strukturální změny započaté již v jejich počátcích. Vzrostla sice ještě váha průmyslu a živností, ale nejrychleji se vyvíjela doprava, obchod, peněžnictví a služby, tedy terciární sektor.¹⁵⁷ Materiální výroba (první a druhý sektor) se účastnila na tvorbě národního důchodu 66%, zatímco služby celkem 34%.¹⁵⁸ V průmyslu se rozvíjely nové, progresivní výrobní obory.

Úspěšné získávání nových trhů ve světě, rozšiřující se export, výrazná investiční vlna a změna hnacích systémů v průmyslu i dopravě byly hlavními faktory, které dynamizovaly československý hospodářský rozvoj v letech 1924 – 1929.¹⁵⁹ Investice byly v evropském srovnání poněkud opožděny, největšího rozsahu dosáhly v letech 1928 až 1929, dobíhaly až do roku 1930. Byly zajišťovány hlavně domácí výrobou strojů, ale také dovozem strojů ze zahraničí a domácími stavebními firmami. Pozdní nástup investic je také jednou z příčin, že se velká hospodářská krize v Československu projevila až v roce 1930.

¹⁵⁶) E. KUBŮ, J. PÁTEK, Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, s. 49

¹⁵⁷) tamtéž, s. 49

¹⁵⁸) tamtéž, s. 49

¹⁵⁹) V. LACINA, Zlatá léta československého hospodářství (1918-1929), s. 85

V rozbourané střední Evropě představovalo nově vzniklé Československo bezprostředně po válce i v celých dvacátých letech ostrov relativní hospodářské stability. Úspěšná poválečná hospodářská obnova podpořila stabilitu politickou a vytvořila příznivé předpoklady pro rozkvět v letech 1924-1929. Ten měl však, jak později ukázala třicátá léta, své slabiny a limity.¹⁶⁰ Předzvěstí konce konjunktury byl pak prakticky nulový růst exportu v roce 1929. Současníci ho mohli však sotva zaznamenat. Srovnáme-li vývoj konjunktury v Československu (v souhrnu let 1925-1929) s čísly evropských států (bez SSSR), pak zjistíme, že byla nadprůměrná; dosáhla hodnoty 113,2%, zatímco Evropa 110,7%.¹⁶¹ Hospodářský vývoj ČSR ve třicátých letech měl zcela jinou podobu než v předcházejících deseti letech. Více než v jiných evropských zemích ho ovlivnila velká hospodářská krize, která velmi rychle nabyla globálního charakteru a ovlivnila ekonomiky téměř všech světových zemí. V ČSR vedla v letech 1930 až 1935 k hlubokému hospodářskému poklesu.

Pro zajištění dynamického rozvoje hospodářství každého státu jsou důležité investice. Podle mezinárodní publikace *Economic Survey of Europe* z roku 1948 investovala Československá republika v meziválečném období ročně na jednoho obyvatele 8 dolarů, zatímco Velká Británie 31, Švédsko 32 a Nizozemí 34 dolarů. Zde byla tedy slabina československého hospodářství. Ovšem v agrárních zemích střední a jihovýchodní Evropy byly investice ještě nepoměrně nižší a většinou nedosahovaly ani poloviny finančních prostředků vkládaných na obyvatele do hospodářství ČSR.¹⁶²

Díky výraznému hospodářskému vzestupu ve dvacátých letech zaznamenáváme přes negativní důsledky hospodářské krize let 1929 – 1934 v celém meziválečném období (1920 – 1937) příznivý vzestup hrubého domácího produktu na obyvatele ze 115 na 170 dolarů, přičemž průměrný roční přírůstek HDP činil absolutně 3% a na jednoho obyvatele 2,3%. To byl vzhledem k hospodářským obtížím Československa ve třicátých letech pozitivní výsledek, lepší než v ostatních nástupnických státech.¹⁶³

¹⁶⁰) V. LACINA, *Zlatá léta československého hospodářství (1918-1929)*, s. 7-8

¹⁶¹) Z. KÁRNÍK, *České země v éře První republiky (1918 – 1938)*, díl první, s. 421

¹⁶²) V. LACINA, *Zlatá léta československého hospodářství (1918-1929)*, s. 98

¹⁶³) tamtéž, s. 97

Podle výpočtů národního důchodu, HDP a HNP byl v Československu zaznamenán nejhlubší hospodářský propad v letech 1933 – 1935, kdy ve světě již došlo k oživení. Změny národního důchodu a HDP v letech 1929 – 1937 souvisely se strukturálními změnami československého hospodářství. Teprve v letech 1936 a 1937 zaznamenáváme prudký růst, ten však stačil pouze na to, aby se hrubý domácí produkt přiblížil k předkrizovému maximu a dosáhl jeho 96,5 – 98,4%. Vzhledem k růstu obyvatelstva se o menší HDP dělil větší počet obyvatelstva a důchod na hlavu výrazně poklesl. Roku 1937 byl HDP ve srovnání s rokem 1929 nižší o 1,6%, na hlavu dokonce o 5,9%. Československo tak patřilo k několika evropským zemím, které do druhé světové války nepřekročily hospodářskou úroveň roku 1929. Hlavní příčinou byl dlouhotrvající pokles exportu a skutečnost, že se nepodařilo znovu rozvinout větší investiční činnost.¹⁶⁴ Ve větší míře se investovalo jen v energetice, automobilovém průmyslu a podnicích pracujících pro vyzbrojení armády. V jiných odvětvích byla investiční činnost omezená a ve srovnání s dvacátými léty výrazně menší.¹⁶⁵ Investiční činnost zůstávala v ČSR v roce 1937 ještě o 13,5% a export o 29,7% pod předkrizovým maximem.

Ještě před propuknutím velké hospodářské krize nerovnoměrný vývoj světového hospodářství naznačoval trend hospodářského vývoje v meziválečných dekádách. Odpověď na otázku, proč se obě dekády od sebe tak zásadně odlišují, můžeme hledat právě ve velké hospodářské krizi. Meziválečné hospodářství nebylo vybudováno na totožných základech jako před rokem 1914. Nerovnováha globální ekonomiky před rokem 1929, vyvolaná ve svých důsledcích válkou z let 1914 – 1918, bývá oprávněně považována za jednu z příčin propuknutí této krize.¹⁶⁶ Přitom však sama 20. léta, resp. jejich druhá polovina, nevykazovala výrazné příznaky budoucích problémů.¹⁶⁷ Méně rozvinuté evropské země začaly rozvíjet lehký spotřební průmysl a tím se zhoršovaly vývozní možnosti průmyslových zemí. Toto byl problém i československého exportu.

¹⁶⁴) E. KUBŮ, J. PÁTEK, Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, s. 51

¹⁶⁵) V. LACINA, J. PÁTEK, Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do současnosti (1918-1945), svazek III., s. 32

¹⁶⁶) J. RÁKOSNÍK, J. NOHA, Kapitalismus na kolenou, s. 44

¹⁶⁷) tamtéž, s. 44

Hospodářská krize třicátých let byla v ČSR podobně jako v dalších malých evropských exportních státech (v Rakousku, Belgii nebo Nizozemí) zvláště těžká a hluboká. Její následky byly však o to těžší, že šlo o ekonomiku dosud neupevněnou. Krize představovala silný rušivý zásah do procesu budování hospodářství nového státu. Byl to však zásah v rámci celého světového ekonomického vývoje a po nástupu světového oživení existovaly vnitřní předpoklady k překonání krize a opětovnému nastartování hospodářského růstu. V kritickém období roku 1934, kdy byla již nejhlubší krize překonána, nastala ale nepříznivá mezinárodní situace, která celý další proces výrazně ovlivnila.¹⁶⁸ Již v roce 1934, tj. po roce vlády nacistů v sousedním Německu, začal být v mezinárodních hospodářských kruzích osud Československa považován za nejistý. To mělo mimo jiné za následek, že nenastal pro pokrizové oživení tolik potřebný příliv zahraničních investic.¹⁶⁹ Proto také byla investiční vlna v ČSR slabší než v jiných evropských zemích. Československé hospodářství již v roce 1934 zaostávalo za většinou zemí, kde již začínalo ekonomické oživení. Zlom nepřinesl ani rok 1935, kdy sice export, který byl pro ČSR tak důležitý, již začínal stoupat, ale velmi malým tempem.

Přelomový rok 1935 a jeho výsledky i následky zřetelně ukázaly, že vývoj Československé republiky se dostává jakoby naráz do dramatických piruet a že se nebezpečně zrychluje. Elitní vrstvy státu věděly už dobře, že jde do tuhého a že vše je ohroženo – demokratické uspořádání státu, jeho zahraniční bezpečnost a snad i stát sám. Že síly nikterak velké země samy na odvrácení hrozícího útoku hitlerovského Německa nestačí a že spojenci, kteří dali republice narodit se a byli její oporou, se ke své odpovědnosti přátel v kritické situaci moc nemají.¹⁷⁰

Československo navíc muselo pod vlivem bezprostředního ohrožení republiky sousedním Německem investovat do vlastní vojenské obrany, především do vyzbrojování armády a výstavby hraničního opevnění na obranu republiky. Není pochyb o tom, že to byla zbrojní konjunktura, která znamenala počátky pokrizového hospodářského oživení v ČSR.¹⁷¹

¹⁶⁸) V. LACINA, Zlatá léta československého hospodářství (1918-1929), s. 228

¹⁶⁹) tamtéž, s. 228

¹⁷⁰) Z KÁRNÍK, České země v éře První republiky (1918 – 1938), díl třetí, s. 23

¹⁷¹) J. RÁKOSNÍK, J. NOHA, Kapitalismus na kolenou, s. 174

Československo, ač stát nevelký, disponovalo jedním z největších válečných průmyslů. Pracnými operacemi si ho udržovalo a stalo se i největším exportérem zbraní. V tom byl zároveň obsažen československý problém – zbraně se exportovaly, staly se součástí ekonomické rovnováhy země a vojenský rozpočet republiky po léta stagnoval, nebo byl dokonce v důvěře v mezinárodní vývoj i restringován. Takový byl vývoj ještě v letech 1930 – 1934.¹⁷² Právě v době, kdy se situace zotřebovala, za krize, byl snížen branný rozpočet, a to dokonce ještě pro rok 1934!¹⁷³ První opevňovací plán byl přijat vládou v prosinci 1935, výstavba pevností pokračovala až do vyhlášení mobilizace v roce 1938.

Celkově však bylo velkým pozitivem let 1935 – 1938, že se podařilo v tehdejších obtížných podmínkách překonat krizi a obnovit dynamiku hospodářského vývoje. Ta však byla v českých zemích nižší než v evropském průměru a zůstávala pozadu i za Slovenskem, kam ze strategických důvodů přicházely větší investice. Sociální dopad oslabení hospodářského růstu byl silný zvláště v pohraničních oblastech. Mezi zdejším německým obyvatelstvem podporoval odstředivé tendence a příklon k nacistickému Německu. Přes oslabení hospodářského růstu zůstávalo československé hospodářství do Mnichova stabilní ekonomikou s dobře fungujícím trhem a stabilní měnou.¹⁷⁴

Mnichovský diktát rozbil územní a ekonomickou integritu Československa.¹⁷⁵ Pohraniční území českých zemí se stalo na základě mnichovského diktátu součástí Velkoněmecké říše. Touto okupací získalo nacistické Německo podstatnou část českého průmyslového potenciálu. Tzv. Sudety náležely k nejvíce industrializovaným teritoriím v Evropě.¹⁷⁶ Okupací pohraničního území byla ještě citelněji postižena typicky exportní odvětví – průmysl skla a bižuterie, keramiky a porcelánu, textilnictví a dále pak výroba celulózy, průmysl papírenský a dřevařský.¹⁷⁷ ČSR byla ve 30. letech podrobena agresivnímu nátlaku hitlerovského Německa, které ji krok za krokem zbavovalo dosavadních hospodářských i sociálních úspěchů.

¹⁷²) Z KÁRNÍK, České země v éře První republiky (1918 – 1938), díl třetí, s. 447

¹⁷³) tamtéž, s. 451

¹⁷⁴) V. LACINA, J. PÁTEK, Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do současnosti (1918-1945), svazek III., s. 33

¹⁷⁵) tamtéž, s. 189

¹⁷⁶) tamtéž, s. 189

¹⁷⁷) tamtéž, s. 189

3.1 Vývoj zemědělství

Zemědělství patřila v nově vzniklé Československé republice rovněž významná úloha. Nacházelo se zde několik důležitých produkčních oblastí, které byly specializované na pěstování průmyslových plodin, jednalo se především o cukrovou řepu, chmel a sladovnický ječmen. Osevní plochy uvedených plodin se do roku 1928 značně rozšířily. O tyto plodiny byl v zahraničí velký zájem, byly důležitým exportním artiklem a Československu přinášely cenné devizy. V letech 1920 – 1928 zaznamenala zemědělská výroba v ČSR výrazný vzestup.

Poválečná obnova probíhala vcelku pomalu, ale ve druhé polovině 20. let zemědělská výroba překročila již předválečnou úroveň o 27,6%. Vyrůstající produkce zmírňovala závislost státu na dovozu potravin. Dovoz potravin se snížil v letech 1924-1929 z 30% na 19%.¹⁷⁸ Pro vývoj československého zemědělství bylo velmi důležité provedení pozemkové reformy, která prakticky trvala celé meziválečné období a v roce 1938 zůstávala ještě část půdy v záboru.

Zavádění vědeckého a technického pokroku do zemědělské výroby se projevilo růstem její intenzity a produktivity. Zatímco chemizace, meliorace a šlechtitelství přispívalo více k růstu intenzity, pak mechanizace a zejména elektrizace působily na růst produktivity. Intenzifikace zemědělské výroby vedla ke specializaci, která se projevila vznikem hospodářských soustav a specializovaných hospodářství.¹⁷⁹ Pronikání vědeckého a technického pokroku do zemědělské výroby i přes značné odlišnosti vedlo k tomu, že průmysl a zemědělství se dostávaly do stále těsnějšího vztahu. Zemědělství na jedné straně se stávalo stále více surovinovou základnou pro rozvíjející se potravinářský průmysl a obráceně průmysl dodával zemědělské výrobě výrobní prostředky (stroje, hnojiva, ochranné prostředky aj.)¹⁸⁰ Pro vývoj v zemědělství bylo důležité, kolik zemědělských produktů se vyrobilo i kolik peněz za ně zemědělec dostal.

¹⁷⁸) J. PÁTEK, Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do současnosti, 1918 – 1945, s. 46

¹⁷⁹) E. KUBŮ, J. PÁTEK, Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, s. 83

¹⁸⁰) tamtéž, s. 85

Konjunkturu prožívalo především řepářství, pěstování ječmene, chmele a zeleniny, v živočišné výrobě pak mlékaření a drůbežářství. Příznivý vzestupný trend zaznamenaly hlavně statky, velká a zčásti střední rolnická hospodářství v řepářských oblastech. Málo se uplatnil v mase drobných rolnických a domkářských hospodářství. Rozdíly nacházíme i v jednotlivých výrobních oblastech.¹⁸¹ Československé zemědělství se však z konjunktury netěšilo dlouho. Již hospodářský rok 1928 – 1929 byl ve znamení agrární krize. Zemědělská krize v letech 1928 – 1934 byla nejhlubší ze všech krizí, kterými prošlo české a slovenské zemědělství v posledních dvou staletích.¹⁸²

Krize byla nedílnou součástí světové hospodářské krize, která postihla ekonomiku nejen Československa, ale téměř i celého světa. Agrární krize měla specifickou podobu. Zemědělská výroba v době velké hospodářské krize neklesala, nebyla ani vcelku omezována, naopak zemědělská výroba v letech krize spíše stoupala. Nejdůležitějším průvodním jevem agrární krize je však značný pokles cen zemědělské produkce a tím i značné snížení příjmů zemědělských výrobců. Ve světě rostly zásoby zemědělských produktů, avšak jejich ceny každým rokem rapidně klesaly. Např. v roce 1931 byly zaznamenány nejvyšší hektarové výnosy cukrovky, v letech 1932–1933 bylo dosaženo u obilovin nejvyšších výnosů a sklizní v meziválečném období.

V důsledku agrární krize se vážným celospolečenským jevem stala obrovská chudoba a zadlužení venkovského obyvatelstva. V letech krize zaniklo přibližně 70 tisíc drobných zemědělských závodů, což bylo více, než jich bylo vytvořeno během pozemkové reformy. V letech 1931 – 1934 bylo provedeno přes 6 milionů exekucí, z nichž přibližně 1 mil. byly exekuce na nemovitosti, při kterých vlastníci ztráceli poslední kousek půdy, inventář i střechu nad hlavou.¹⁸³ Skrytou formou nezaměstnanosti bylo tzv. agrární přelidnění venkova (Českomoravská vysočina, jižní Čechy, Slovensko). Trvalým jevem v těchto oblastech byl odchod na sezónní práce a vystěhovalectví.¹⁸⁴

¹⁸¹) V. LACINA, Krize československého zemědělství 1928 – 1934, s. 28

¹⁸²) tamtéž, s. 231

¹⁸³) J. PÁTEK, Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do současnosti, 1918 – 1945, s. 47

¹⁸⁴) tamtéž, s. 47

Československo uzákonilo celní ochranu, agrární cla měla chránit zemědělskou produkci ČSR před zahraniční konkurencí. Krize však prokázala, že ani celní ochrana nemohla zabránit poklesu cen zemědělských produktů na vnitřním trhu. Ceny zemědělských výrobků klesly daleko více než ceny výrobků průmyslových a dosáhly minimální hladiny u rostlinné produkce v letech 1932–1933, u živočišné produkce v roce 1934. V druhé polovině třicátých let zaznamenáváme sice určité zlepšení cen, ale ve svém celku cenová hladina zůstávala hluboko pod předkrizovým obdobím. Prohloubila se disparita mezi cenami průmyslových a zemědělských produktů v neprospěch zemědělství.¹⁸⁵ V jednotlivých oborech výroby nezačala krize stejně a také její působení bylo velmi rozdílné. Nejdříve propukla v oborech orientujících se na export, jako byly řepařství, ječmenářství a chmelařství. Zde byla také krize nejtěžší a prudké snížení cen provázelo omezení produkce a osevních ploch, vyvolané velkým poklesem nebo přímo zhroutením exportu. Nejhuře se vyvíjela situace v řepařství a s ním spojeném cukrovarnictví.¹⁸⁶ Československo, které bylo do propuknutí krize největším světovým exportérem řepného cukru a mělo postavení prvořadé cukerní velmoci, nebylo schopno v období krize čelit na světových trzích konkurenci třtinového cukru z Kuby a Jáv a export cukru se zhroutil na šestinu. Řepařství tak přestalo být páteří československé ekonomiky. Na rozdíl od cukrovky si další exportní plodiny chmel a sladovnický ječmen přes značné ztráty udržely pozice na světovém trhu a také své místo v rostlinné výrobě produkčních oblastí.¹⁸⁷

Krizi potravinářského a textilního průmyslu zemědělská výroba čelila snižováním osevních ploch cukrovky, řepky, chmelu, čekanky, lnu a konopí. Orientovala se více na pěstování obilovin, brambor a krmné řepy.¹⁸⁸ V důsledku omezení exportních možností obilí do Československa podstatně snižují středoevropské a balkánské státy svůj odběr československých průmyslových výrobků. Tím se ještě zhoršují odbytové možnosti československého průmyslu.¹⁸⁹ Problémy v zemědělství se tak projevíly i v průmyslu.

¹⁸⁵) V. LACINA, Krize československého zemědělství 1928 – 1934, s. 231

¹⁸⁶) tamtéž, s. 232

¹⁸⁷) tamtéž, s. 233

¹⁸⁸) J. PÁTEK, Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do současnosti, 1918 – 1945, s. 47

¹⁸⁹) A. DOBRÝ, Hospodářská krize československého průmyslu ve vztahu k Mnichovu, s. 93

V meziválečném období se zemědělská výroba mohla opírat o poměrně dobře vybudovanou síť zemědělského družstevnictví, které před druhou světovou válkou ovládalo již převážnou část výkupu zemědělských produktů a také prodeje průmyslových výrobků na venkově. Družstevní svazy plně monopolizovaly zahraniční obchod s agrárními produkty, a to zejména po zřízení tzv. obilního monopolu v roce 1934. Agrárně finanční kapitál byl v meziválečném období tak silný, že byl schopen konkurovat průmyslově finančnímu kapitálu. Jeho hlavní centrálou byla Agrární banka, která vytvořila velký koncern, a to nejen z podniků potravinářského průmyslu, ale i z průmyslových podniků.¹⁹⁰

Skupina agrárního finančního kapitálu uvítala státní zásahy, protože nebylo v jejich silách zvládnout všechny drobné producenty v zemědělství a složitou spleť vztahů mezi nimi. V období 1929 – 1937 bylo provedeno v rámci národního hospodářství přes 70 normativních zásahů do odvětví důležitých z hlediska monopolizace, z nichž většina se týkala zemědělství.¹⁹¹ Opatření zaměřená proti krizi, prosazovaná formou vládních nařízení z titulu zmocňovacích zákonů, napomáhala monopolizaci a syndikalizaci výroby a odbytu. V případě syndikalizace byla nejvíce zasažena oblast zemědělství a s ní spjatý potravinářský průmysl.¹⁹² Např. krátce po zvýšení agrárních cel (1930) byl již v roce 1931 zřízen obilní syndikát a v roce 1933 živočišný syndikát, v roce 1934 pak již zmíněný obilní monopol. V hospodářské politice Československa docházelo za velké hospodářské krize k nejpronikavějším státním zásahům právě v oblasti zemědělství. Během krize však prudce poklesla rentabilita zemědělské výroby. Rovněž v letech 1935 – 1937 zůstala spotřeba rodin zemědělců na krizové úrovni, na Slovensku se dokonce snížila a do konce první republiky většina zemědělců doslova živořila.

Agrární krize třicátých let představuje důležitý jev nejen moderních dějin zemědělství, ale celého československého hospodářství. Byly v ní položeny základy rozsáhlých strukturálních změn, které probíhaly v zemědělské výrobě v několika následujících desetiletích.¹⁹³

¹⁹⁰) J. PÁTEK, Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do současnosti, 1918 – 1945, s. 66

¹⁹¹) V. LACINA, L. SLEZÁK, Státní hospodářská politika v ekonomickém vývoji první ČSR, s. 123

¹⁹²) tamtéž, s. 123

¹⁹³) V. LACINA, Krize československého zemědělství 1928 – 1934, s. 237

3.2 Vývoj průmyslu

V letech 1918-1938 zaujímal československý průmysl v našem národním hospodářství přední pozici. Od něj se pak odvíjely další sféry ekonomiky. Československý průmysl se z hlediska kvantitativních i kvalitativních ukazatelů řadil do středu mezi průmyslově vysoce vyspělé státy (západní Evropa, USA) a málo rozvinuté země (balkánské). Průmysl ČSR bylo tak možné srovnávat např. s Rakouskem, Itálií a Norskem. Částečnou bariérou byla pro československý průmysl vnitrozemská poloha ČSR a také nedostatek některých důležitých surovin. Československý průmysl byl navíc poměrně patentově závislý, trpěl nedostatkem volných finančních prostředků a ovlivnila ho také tvrdá úvěrová politika bankovních ústavů. V období konjunktury ale vykazovala československá průmyslová produkce vyšší přírůstek než většina evropských zemí.¹⁹⁴

Meziválečný vývoj československého průmyslu byl historicky ovlivněn charakterem a průběhem průmyslové revoluce, která začala v textilním průmyslu, rozšířila se na odvětví zpracovávající zemědělské produkty – cukrovarnictví, pivovarnictví, lihovarnictví a ještě později na výrobu výrobních prostředků jako zemědělské a textilní stroje, výrobu železa a těžbu uhlí.¹⁹⁵

V roce 1921 v Československu převažoval podíl obyvatelstva příslušného k zemědělství, lesnictví a rybářství nad podílem obyvatelstva příslušného k průmyslu a živnostem. Teprve v roce 1930, v době velké hospodářské krize, mírně převážil podíl osob příslušných k průmyslu a živnostem nad podílem osob příslušných k zemědělství, lesnictví a rybářství a do roku 1938 převaha průmyslu ještě vzrostla. V českých zemích však v roce 1930 vysoko převyšoval podíl obyvatelstva příslušného k průmyslu celostátní průměr. Odhaduje se, že v roce 1938 podíl průmyslu na celkové hodnotě československé výroby již činil přibližně 65%, v roce 1937 činil podíl průmyslu na tvorbě národního důchodu přibližně 35%.

¹⁹⁴) E. KUBŮ, J. PÁTEK, Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, s. 93

¹⁹⁵) tamtéž, s. 91

Průmyslovou základnu českých zemí tvořil především spotřební průmysl, zejména cukrovarnictví, pivovarnictví, lihovarnický, kaolinový, sklářský, kožedělný, stavební, ale i silný průmysl chemický a kovodělný. Výhodou bylo, že tato odvětví nebyla z valné části odkázána na zahraniční suroviny.¹⁹⁶ ČSR byla navíc závislá i na zahraničním kapitálu. I když její domácí tvorba kapitálu byla díky poměrně rozvinutému bankovníctví a lidovému peněžnictví uspokojivá, zahraniční kapitál patřil k základním předpokladům pro fungování průmyslu a jeho modernizaci. K úspěšnému pronikání na zahraniční trhy, kde československý průmysl musel vstoupit do konkurence s masovou velkovýrobou, byla nezbytná dalekosáhlá racionalizace, technická rekonstrukce výroby a přechod k masové velkovýrobě.¹⁹⁷ Problémem také byla nedostupnost levného úvěru. Přes řadu obtíží československý průmysl dokázal udržet materiální základnu republiky na dobré úrovni, vykazoval i předpoklady pro další růst, velká hospodářská krize však tento pozitivní trend zpomalila a podstatně omezila.

Profilujícími odvětvími československého průmyslu v meziválečném období byly průmysly textilní, hutnický, strojírenský, potravinářský (cukrovarnictví, lihovarnictví, pivovarnictví), energetický, chemický, sklářský, obuvnický, konfekční a dřevařský. Průmysl a výrobní živnosti, tedy sekundární sektor, v československé ekonomice dominovaly. V roce 1937 vytvářely 42,3% národního důchodu a podle sčítání roku 1930 v nich pracovalo 34,9% zaměstnaného obyvatelstva.¹⁹⁸

Stát se přímo podílel především na výstavbě zbrojních závodů při budování zbrojního průmyslu. Československý zbrojní průmysl patřil k novým průmyslovým odvětvím, jejichž význam stále vzrůstal a v jejich rozmachu se odrážel proces hlubokých strukturálních změn v československé průmyslové výrobě.¹⁹⁹ Československé zbrojovky vyráběly také pro civilní sektor (např. psací stroje, autopříslušenství, traktory, obráběcí stroje, motocykly, optiku, atd.)²⁰⁰

¹⁹⁶) Z. SLÁDEK, Malá dohoda 1919 – 1938, s. 39

¹⁹⁷) tamtéž, s. 40

¹⁹⁸) E. KUBŮ, J. PÁTEK, Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, s. 113

¹⁹⁹) Vojenské dějiny Československa (1918 – 1939), III. díl, s. 162

²⁰⁰) E. KUBŮ, J. PÁTEK, Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, s. 124

V meziválečném období výbornou úroveň získal především obuvnický průmysl. Baťovy závody soustředily ve Zlíně v rekordním čase produkci obuvi formou velkovýroby, tím dosáhly ve výrobě vysoké efektivnosti a Baťa se svými výrobky velmi úspěšně pronikl téměř na všechny kontinenty. Na vysoké úrovni byly také některé podniky v hutnickém průmyslu, např. závod Vítkovické horní a hutní těžířstvo v Ostravě a také Poldina huť v Kladně. Tyto hutě se rozrostly na podniky evropského významu. Výborně si také vedl strojírenský průmysl (Škodovy závody, První brněnská strojírna, Českomoravské-Kolben-Kladno), zbrojní průmysl (Československá zbrojovka v Brně), také chemický průmysl (Explosia v Semtině, Spolek pro chemickou a hutní výrobu v Ústí nad Labem). Explosia byla výsadním výrobcem výbušnin pro vojenské i mírové účely (např. hornictví), patřila po celé meziválečné období k nejlukrativnějším podnikům. Dobré pozice z hlediska technické vyspělosti zaujímal také potravinářský průmysl, výroba porcelánu a užitkového skla. V meziválečné době se objevila nová, i když nepočetná vrstva schopných manažerů, kteří byli na vysoké úrovni a dokázali zajistit prosperitu svých závodů.²⁰¹ Např. Tomáš Baťa dovedl český obuvnický průmysl k naprostému vítězství nad německými obuvnickými firmami.

Od začátku 20. let probíhal v průmyslu proces koncentrace výroby a kapitálu, uskutečnila se série významných fúzí. V druhé polovině 20. let následovaly další fúze, a to Škodových závodů s firmou Laurin a Klement (1925), Dobřanských kaolinových závodů se Západočeskými kaolinovými závody v Horní Bříze (1926) a Českomoravské-Kolben se Spojenými strojírnami fa Daněk (1927).²⁰² Proces koncentrace pokračoval i ve 30. letech. Tak došlo k fúzi Ringhofferů s Tatrou, s vozovkou v České Lípě a s vozovkou v Kolíně, Spolku pro chemickou a hutní výrobu s Žilinskou továrnou na výrobu strojených hnojiv a lučebnin. Vytvořila se prodejní organizace ČKD a Zbrojovky, v roce 1934 se spojil Křížík Chaudourem a o rok později byla uzavřena dohoda o spojení mezi První brněnskou strojírnou a Královopolskými strojírnami.²⁰³ Stinnou stránkou koncentrace byla ztráta samostatnosti.

²⁰¹) V. LACINA, J. PÁTEK, Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do současnosti (1918-1945), svazek III., s. 93

²⁰²) V. JÍŠA, A. DANĚK, Škodovy závody 1918 – 1938, s. 209

²⁰³) E. KUBŮ, J. PÁTEK, Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa, s. 93

Na počátku světové hospodářské krize bylo asi 70% československého průmyslu spojeno s kartely.²⁰⁴ Již v roce 1927 byl dojednaný cukrovarnický kartel, který měl mimořádný význam při regulaci výroby, velkoobchodních cen a kontingentů pro pěstování cukrové řepy. Ve 30. letech pak po uzákonění kartelového zákona se stát snažil sdružení a kooperaci jednotlivých podniků urychlit cestou tzv. nucené syndikalizace. Nucené syndikáty byly vytvořeny v průmyslu dřevařském, sklářském, textilním a potravinářském (pivovarnictví, lihovarnictví).²⁰⁵

V období od roku 1933 do roku 1938 vzrostl počet kartelů z 538 na 1152. Z nich bylo 212 uzavřeno mezi československými a zahraničními stranami. Každé kartelové ujednání lze označit za vyjádření poměru sil mezi jeho účastníky. Československá ekonomika ve třicátých letech byla prakticky plně kartelizována jednak v procesu spontánní kartelizace založené na volné dohodě zainteresovaných podniků či státní intervence. Československé kartely se účastnily téměř všech tehdy uzavřených mezinárodních kartelů. Mezinárodní kartelová ujednání tvořila v ČSR mezi lety 1926 – 1938 až jednu pětinu registrovaných kartelů.²⁰⁶ Zahraniční výrobci sice vyhrazovali uplatnění svých výrobků na československém trhu a stanovením limitů omezovali domácí výrobu v ČSR, přesto Československu nepatřila podřadná role. Československá účast v kartelech vyjadřovala naopak respekt vůči československému průmyslovému potenciálu, jeho úrovni a významu nejen ve střední Evropě, ale i na celoevropském trhu.²⁰⁷ Kladným jevem bylo zajištění přístupu k licencím a novým technologiím.

Během meziválečného období se významně změnila struktura československé průmyslové výroby. Na úkor lehkého průmyslu došlo k posunům ve prospěch těžkého průmyslu a strojírenství. V roce 1924 byl poměr těžkého a lehkého průmyslu 36,7 : 63,3 a v roce 1937 již byl tento poměr 45,1 : 54,9. V období mezi lety 1924 a 1937 podíl výroby výrobních prostředků převýšil výrobu spotřebních předmětů, podíl textilního průmyslu poprvé poklesl.

²⁰⁴) E. KUBŮ, J. PÁTEK, Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa, s. 94

²⁰⁵) tamtéž, s. 94

²⁰⁶) tamtéž, s. 95

²⁰⁷) tamtéž, s. 95

V letech 1930 – 1933 československá účast v mezinárodních kartelech neustále rostla. Byla mimo jiné reakcí na hospodářskou krizi, výrazem úsilí o účinnou racionalizaci a nástrojem udržení cen, zmenšování výroby a omezování konkurence. Největší počet kartelových smluv s mohutnou a ve střední Evropě nejvýznamnější konkurencí, říšskoněmeckými firmami, byl paradoxně uzavřen v těch odvětvích československého průmyslu, v nichž měly nejsilnější zastoupení západní přímé investice, tedy báňském a hutním průmyslu, ve strojírenství, v elektrotechnice a průmyslu chemickém.²⁰⁸ Obvykle došlo k uzavření smluv po často ostrých cenových bojích nebo urputných právních sporech o patentech.²⁰⁹ Zvláště soustředěný byl nápor německých chemických kartelů v ČSR mezi lety 1933 – 1938.²¹⁰

Československý železářský a ocelářský průmysl se stal nejkoncentrovanějším průmyslem nejen na národní, ale i mezinárodní úrovni. Zahraniční kapitál byl účasten na 53% počtu společností, které se podílely 98% na akciovém kapitálu v těchto společnostech.²¹¹ V období světové hospodářské krize výroba klesla o 46%, z toho největší pokles zaznamenáváme v kovoprůmyslu a výrobě porcelánu (až na 41%), sklářství (na 48,6%), dřevařství (na 48,5%), výrobě cementu, kamene a zeminy (na 53,1%) a textilním průmyslu (na 63,3%).²¹²

Na oživení ekonomiky v letech 1936 – 1937 se podílely energetika, chemický, hutnický, strojírenský, textilní, papírenský a polygrafický průmysl. V těchto odvětvích bylo dosaženo úrovně roku 1929. K oživení přispěla vyšší spotřeba obyvatelstva, zbrojní konjunktura a omezená obnova strojního parku. Přestože byla v roce 1937 překročena předválečná úroveň o 35,9%, průmyslová výroba dosáhla jen 96,3% úrovně roku 1929.²¹³ Československo tedy patří k zemím, které se nedokázaly vrátit k úrovni průmyslové výroby z roku 1929. Přesto vývoj průmyslu v ČSR v meziválečném období je možné hodnotit jako „mírně dynamický“.

²⁰⁸) A. TEICHOVÁ, Mezinárodní kapitál a Československo v letech 1918 – 1938, s. 46

²⁰⁹) tamtéž, s. 209

²¹⁰) tamtéž, s. 209

²¹¹) E. KUBŮ, J. PÁTEK, Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa, s. 95

²¹²) tamtéž, s. 99

²¹³) tamtéž, s. 99

3.3 Vývoj obchodu

Zahraniční obchod

Velmi závažným jevem v hospodářském vývoji třicátých let byla autarkizace československého hospodářství. Prudký pokles exportu přímo limitoval hospodářský růst a nutil také k omezování dovozu. Obrat zahraničního obchodu se zmenšoval rychleji a více než HNP, jeho podíl poklesl z téměř 46% v roce 1929 na pouhých 27% roku 1937.²¹⁴ Vzhledem k malé kapacitě domácího trhu a vysoce exportnímu charakteru průmyslu měly prvořadý význam pro celou ekonomiku důsledky, které krize přinesla ve světovém obchodě a mezinárodní dělbě práce.²¹⁵ Československo již bylo na konci 20. let do mezinárodní dělby práce značně zapojeno. Koncem dvacátých let procházelo zahraničním obchodem zhruba 30% národního důchodu.²¹⁶ Zahraniční obchod byl nejdůležitější položkou čs. platební bilance a aktiva obchodní bilance byla hlavním zdrojem deviz na úhradu neobchodních plateb ve styku se zahraničím.²¹⁷

V letech 1929 – 1933 klesla hodnota zahraničního obchodu na pouhých 28,9%, exportu na 28,6% a importu na 29,2%.²¹⁸ K tak velkému zmenšení hodnoty obchodu však nedošlo jen omezením výměny zboží, ale rovněž prudkým poklesem cen na světových trzích. Přesto bilance zahraničního obchodu zůstávala až do roku 1931 aktivní. Teprve v roce 1932 se stala pasivní, v následujícím roce však byla vyrovnána, přesto devizová situace Československa zůstala velmi obtížná. Celková bilance zahraničního obchodu byla s výjimkou menšího pasiva v krizovém roce 1932 vždy aktivní, v letech konjunktury se pohyboval převís vývozu nad dovozem v rozmezí 1,2 - 2,5 miliardy Kč.²¹⁹

²¹⁴) E. KUBŮ, J. PÁTEK, Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, s. 51

²¹⁵) V. LACINA, Velká hospodářská krize v Československu 1929 – 1934, s. 111

²¹⁶) M. SEKANINA, Kdy nám bylo nejhůře?, s. 17

²¹⁷) J. PÁTEK, Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do současnosti, 1918 – 1945, s. 158

²¹⁸) V. LACINA, Velká hospodářská krize v Československu 1929 – 1934, s. 112

²¹⁹) J. PÁTEK, Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do současnosti, 1918 – 1945, s. 169

Československo mělo průmyslovou kapacitu, která podstatně přesahovala domácí spotřebu, proto převážná část lehkého průmyslu byla vyvážena. Československý průmysl však byl vázán na dovoz surovinových zdrojů. Základním rysem československého obchodu tedy byla výměna hotových průmyslových výrobků – především spotřebního zboží, za suroviny a polotovary, což bylo i v době krize zachováno, avšak v mnohem menším rozsahu.

Nerovnoměrný pokles vývozu i dovozu jednotlivých druhů zboží vedl v průběhu krize k závažným strukturálním změnám v zahraničním obchodu. Především se zmenšil podíl zemědělských plodin a potravin.²²⁰ V československém vývozu měly v roce 1929 dominantní postavení textilní výrobky, export textilu však krize postihla obzvláště těžce, neboť byl vyvážen do agrárních zemí, kde šla za krize kupní síla prudce dolů. V důsledku toho poklesl jeho podíl na hodnotě vývozu do roku 1934 až na 28% a v následujících letech se ještě dále snižoval. Zmenšování podílu textilu na zahraničním obchodu bylo světovou tendencí a v samotném československém obchodě se pomalu prosazovalo již od poloviny 20. let. Krize tuto tendenci zvýraznila a učinila ji základem strukturálních změn v československém zahraničním obchodě v celých 30. letech.²²¹

V československém vývozu ztrácel své dominantní postavení export hotových výrobků (např. textilu) a zvyšoval se podíl vývozu příze, surové bavlny a polotovarů, z nichž pak zejména německé a britské firmy dokončovaly finální výrobky. Z dalších produktů spotřebního průmyslu došlo k velké redukci vývozu obuvi, dřevěných výrobků, porcelánu, hudebních nástrojů atd.²²² Své místo si v exportu udržely, případně i zlepšily pouze konfekce, sklářství a výroba papíru. Významným vývozním artiklem Československa byly zbraně (zejména pěchotní), v roce 1930 dosáhl zbrojní vývoz hodnoty 5,3 milionů US dolarů a jeho podíl na celkovém československém vývozu činil téměř 0,5%.²²³ Výrazný vzestup vykazoval i export hutnických výrobků, zejména pak tzv. ostatních železných výrobků a tyčového železa.²²⁴ I zde se však mohlo jednat o vývoz zbraní.

²²⁰) V. LACINA, Velká hospodářská krize v Československu 1929 – 1934, s. 112

²²¹) tamtéž, s. 113

²²²) M. SEKANINA, Kdy nám bylo nejhůře?, s. 47

²²³) tamtéž, s. 18

²²⁴) tamtéž, s. 47

Velká hospodářská krize přinesla do obchodní politiky novou vlnu protekcionismu. Idea liberalizace obchodu se pod jejím vlivem ukázala jako nereálná. Mezinárodní společenství dospělo ve snaze o udržení maximální průchodnosti světového trhu k myšlence celního příměří (ženevská konference Společnosti národů z jara 1930). Dysfunkce hospodářských mechanismů si přesto nakonec vynutily vypovídání stávajících obchodních smluv, opětné vyztužování celních překrad, zavedení povolovacího řízení a uplatňování devizových omezení. Ve styku s některými zeměmi byla uplatňována i kontingentace.²²⁵ V podmínkách značné redukce mezinárodního obchodu se výrazně zostřil konkurenční boj.

Restriktivní obchodní politika se stala obecnou reakcí na globální měnový chaos, který nastal v důsledku nevhodně nastaveného režimu zlatého standardu a následných kompetitivních devalvací. Ovšem tento obchodní protekcionismus generoval začarovaný kruh. Politici se tvářili v tvář obyvatelstvu v první řadě snažili hájit „národní zájem“ – v tomto případě proti poklesu cen začali stavět ochranné bariéry, aby ochránili domácí výrobce. Tím se začal redukovat globální obchod a s ním i světová dělba práce, protože státy podporovaly domácí výrobu s argumentem vnitřní politické a ekonomické stability, ačkoliv by na světovém trhu mohly získat dané výrobky a suroviny laciněji. Vzácné zdroje ekonomiky se konzumovaly na rozličné dotace vývozcům, aby prolomili celní bariéry, které uvalily na hranicích vlády jejich dřívějších odbytišť.²²⁶ To je příklad i zvýšení čs. agrárních cel, které v roce 1930 vyústilo v celní válku s Maďarskem.

I když cla a kvóty jsou nejviditelnějšími bariérami světového obchodu, existují vedle nich ještě minimálně další tři postupy, jejichž důležitost z hlediska dopadu na obchod byla ve 30. letech neméně zásadní. Tím prvním byla administrativní regulace prostřednictvím rozličných technických, zdravotních a jím podobných požadavků na kvalitu dovážených výrobků. Na první pohled se mohly zdát zcela nestranné, ve skutečnosti však omezovaly některé obchodní partnery a jiné preferovaly.²²⁷

²²⁵) J. PÁTEK, Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do současnosti, 1918 – 1945, s. 161

²²⁶) J. RÁKOSNÍK, J. NOHA, Kapitalismus na kolenou, s. 154

²²⁷) tamtéž, s. 154

Dalším postupem byla manipulace s hodnotou měny v zájmu vyrovnání obchodní bilance. Jako příklad může posloužit devalvace britské libry v září 1931. Třebaže Velká Británie měla dobré vnitropolitické a hospodářské důvody pro tento krok, jeho důsledky pro světovou obchodní výměnu byly nedozírné.²²⁸ Tím, že byla britská libra částečně znehodnocena, což představovalo impuls pro britský export, se na zahraničních trzích zlevnilo vyvážené britské zboží. Vlna odvetných opatření následovala takřka okamžitě. Zvláště se cítila být ohrožena Francie, která tak ztratila svou dosavadní výhodu podhodnoceného franku a její export se začal propadat ještě rychleji než dosud, zatímco import krátkodobě mírně vzrostl. Kromě kvantitativních omezení zavedla do konce roku 1931 především patnáctiprocentní přírážku na zboží ze zemí, které devalvovaly svou měnu.²²⁹ Toto opatření vyvolalo řadu sporů, Velká Británie ho považovala za diskriminační.

Ovšem nezůstalo jen u francouzských obranných opatření. Zpráva Společnosti národů z roku 1933 nás o rozsahu globální protekcionistické reakce nenechává na pochybách: „Během šestnácti měsíců následujících po 1. září roku 1931 došlo k obecnému zvýšení cel ve třidvaceti zemích, ve třech z nich dokonce dvakrát během tohoto období, zatímco jen v jediné zemi byly tarify sníženy.“²³⁰ V teorii je uvedený britský postup obvykle klasifikován jako tzv. kompetitivní devalvace a bývá považován za další klasický příklad již zmíněné politiky „ožebráč svého souseda“, která se stala pro neschopnost rozsáhlejší mezinárodní kooperace v globálním měřítku ve sledovaném období charakteristickou.²³¹

Dalším postupem omezujícím mezinárodní obchod vedle cel a kompetitivní devalvace bylo vytváření zvláštních bilaterálních obchodních vztahů mezi státy (často založených na clearingů) a vytváření obchodních bloků založených na preferencích.²³² Clearing byl novým prvkem v mezinárodním obchodu, který znamenal v bilaterálním styku vzájemné souhrnné bezhotovostní zúčtování pohledávek a závazků.

²²⁸) J. RÁKOSNÍK, J. NOHA, Kapitalismus na kolenou , s. 155

²²⁹) tamtéž, s. 155

²³⁰) tamtéž, s. 155

²³¹) tamtéž, s. 156

²³²) tamtéž, s. 156

Moment, kdy se klíčové ekonomiky obrátily k protekcionismu, byl pochopitelně znamením také pro ostatní. Míra závislosti na zahraničním obchodu hrála důležitou roli v hloubce účinků velké hospodářské krize. Země relativně izolované a již před krizí orientované na domácí trh mohly být eskalace problémů ušetřeny.²³³ Jako příklad je možné uvést Španělsko, které nebylo integrováno do systému zlatého standardu, což omezilo možnost přenosu krize ze zahraničí. Československo bylo naopak na exportu silně závislé a velká hospodářská krize zde způsobila významný pokles podílu exportu na národním důchodu. Za krize došlo i k významným změnám v územní orientaci československého obchodu.

Československá obchodní politika v meziválečném období nebývá v soudobé historiografii hodnocena příliš pozitivně. Kritika se především soustřeďuje jednak na relativně vysokou míru protekcionismu, která byla charakteristická spíše pro ekonomicky zaostalejší státy kontinentu, a jednak na krátkozrakou politickou linii ve 30. letech dominantní agrární strany akcentující i v obchodní politice hlavně zemědělské zájmy.²³⁴ Od roku 1932 začaly být využívány rovněž bilaterální clearingové smlouvy se státy, které zavedly devizovou kontrolu a omezovaly dovoz z Československa. Zamrznutí pohledávek v oněch zemích nedávalo vládě v otázce clearingů příliš na výběr. Zavedení tohoto obchodního mechanismu sice krátkodobě přinášelo nejednou vzestup exportu, dlouhodobě však převažovala negativa. Nerovnováha v bilaterálních vztazích často vedla k tomu, že Československo dováželo z dané země zboží, které by jinde pořídilo laciněji, jen proto, aby se snížila nerovnováha bilance vývozu a dovozu. U země s pasivní bilancí zase vedla ke snaze omezit dovoz a zvýšit své autarkní snahy, aby se této pasivity zahraničního obchodu s Československem zbavila. Clearing tedy stlačoval československý vývoz, aby se maximálně rovnal dovozu.²³⁵ Clearing navíc způsoboval citelný úbytek československých valutových a devizových rezerv. Clearingem se totiž vyváželo zboží vyrobené ze surovin dovezených ze zemí s volnou měnou.²³⁶

²³³) J. RÁKOSNÍK, J. NOHA, Kapitalismus na kolenou, s. 157

²³⁴) V. PRŮCHA a kol., Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992, díl I, s. 356-357

²³⁵) J. RÁKOSNÍK, J. NOHA, Kapitalismus na kolenou, s. 159

²³⁶) E. KUBŮ, J. PÁTEK, Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, s. 207

Československo se v rámci protikrizových opatření snažilo prohloubit i hospodářskou kooperaci s malodohodovými státy, které však z důvodu problémů s platební schopností musely clearingové mechanismy využívat. Aby však tato spolupráce fungovala, musela by ČSR být schopna odebrat zemědělské přebytky těchto zemí. Malý vnitřní trh nebyl v tomto směru tak vážným problémem jako obchodní politika vlády.²³⁷

Vláda (především agrární strana) prosazovala podporu zemědělství (např. agrární cla), což vedlo v některých odvětvích k nadprodukcí, ta se pak řešila vývozními subvencemi. Ochrana zemědělství znamenala, že domácí spotřebitelé museli nakupovat za vyšší ceny.²³⁸ Preference zemědělských zájmů v zemi, kde více než tři čtvrtiny exportu představovala průmyslová produkce, byla značně problematická. V letech 1928 – 1937 klesl podíl ČSR na evropském vývozu ze 4,2 na 3,7% a na světovém vývozu z 1,9 na 1,6%.²³⁹ Československá obchodní politika v zásadě po celé meziválečné období sledovala světové trendy, někdy ovšem s jistým, konečný efekt výrazně zhoršujícím zpožděním. Byla poznamenána i politickými rozhodnutími, odvíjejícími se někdy od konkrétních lobbistických zájmů. Klasickým dokladem toho bylo výše zmíněné řešení problému agrárních cel.²⁴⁰

Velká hospodářská krize přinesla dramatický pád jak dovozu, tak vývozu, neboť právě obchod s výrobky lehkého průmyslu a surovinami k němu se vážícími, které tvořily podstatnou část československých obchodních artiklů, zaznamenával na světových trzích recesi hlubší, než zboží jiné. První, co zákazník přestal kupovat, bylo totiž luxusní a spotřební zboží. Z účinků krize se československý obchod až do okupace v podstatě nevzpamatoval, počínající hospodářské oživení druhé poloviny 30. let se promítlo v zahraničním obchodě jen velmi skromně.²⁴¹ Československý zahraniční obchod se však po celá třicátá léta odvíjel v nestandardních hospodářských poměrech jak doma, tak na světovém trhu.

²³⁷) J. RÁKOSNÍK, J. NOHA, Kapitalismus na kolenou , s. 159

²³⁸) tamtéž, s. 160

²³⁹) V. PRŮCHA a kol., Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992, díl I., s. 355

²⁴⁰) E. KUBŮ, J. PÁTEK, Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, s. 208

²⁴¹) tamtéž, s. 209

Clearingový obchod se stal v době hospodářské krize převažujícím principem realizace zahraničního obchodu, aplikoval se ve styku s nejvýznamnějšími obchodními partnery jako Německem, Rakouskem, Maďarskem, Jugoslávií, Rumunskem, Bulharskem, Řeckem, Itálií, Tureckem a dále pak Lotyšskem a Estonskem. Hospodářské oživení druhé poloviny 30. let jej sice oslabovalo, ale nikoliv zlikvidovalo.²⁴² Vývoz do zemí s pevnou měnou (Francie, Belgie, Nizozemí, Švýcarsko, Polsko, Itálie) se zmenšil pouze na 44,9% a do zámořských států na 37,5%.²⁴³ V podmínkách všeobecného krizového poklesu došlo tedy za krize k výrazným změnám v územní orientaci československého obchodu. Klesl podíl tradičních partnerů Rakouska, Maďarska, Polska, Bulharska a také Německa. Ze zeměpisně blízkých zemí si udržovaly zhruba stejný podíl Jugoslávie a Rumunsko díky podpoře, kterou obchodu s těmito státy věnovala ze zahraničně politických důvodů československá vláda. Vyrůstal význam obchodu s Francií, Velkou Británií, Holandskem, Belgií, Švédskem a USA.²⁴⁴ V roce 1933 činil podíl nástupnických států na československém obchodu již jen 21,1% a Německa 18,7%. Těžiště obchodu se v průběhu krize přeneslo z tradičních a zeměpisně blízkých států střední a jihovýchodní Evropy do zemí západní Evropy, Skandinávie a USA. Zároveň vzrostl význam vzdálených trhů latinskoamerických, asijských a afrických. Tento přesun nebyl jen dočasným důsledkem hospodářské krize, ale plně se uplatnil i v následujících letech, kdy se zahraniční obchod znovu obnovoval.²⁴⁵

Pokles československého zahraničního obchodu byl za velké hospodářské krize hlubší nejen kvůli nepříznivému mezinárodnímu vývoji, ale také vzhledem k jeho zranitelné struktuře, která vznikala po první světové válce a projevovala se již dříve než vypukla velká hospodářská krize. Mezinárodní obchod probíhal v nestandardních poměrech, které byly zvláště po nástupu Hitlera k moci v roce 1933 značně vyhroceny právě ve střední Evropě. Mezinárodní dělba práce byla vážně deformována a narušena nejen světovou hospodářskou krizí, ale i zahraničněpolitickými poměry.

²⁴²) E. KUBŮ, J. PÁTEK, Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, s. 207

²⁴³) V. LACINA, Velká hospodářská krize v Československu 1929 – 1934, s. 117

²⁴⁴) tamtéž, s. 117

²⁴⁵) tamtéž, s. 118

Vnitřní obchod

Vnitřní trh v nově vzniklém Československu postrádal větší specializaci a koncentraci. Prodejní síť byla vytvářena směsicí různých forem obchodního podnikání. Skládala se převážně z drobných živnostenských prodejen. Vědecké řízení a racionalizace se rozvíjely jen zvolna, a to jen v některých odvětvích, nejspíše jen u některých firem. Moderní marketing se promítl v československém obchodě jen okrajově.²⁴⁶ Až nepřehledné množství obchodních spolků, svazů a jednot znesnadňovalo ministerstvu průmyslu, obchodu a živností jako centrálnímu orgánu státní správy, účelně vynakládat státní prostředky ve prospěch rozvoje obchodu.²⁴⁷ Vláda proto požadovala zpřehlednění organizace vnitřního obchodu. Cílem vlády bylo sjednocení rozptýlených obchodních organizací a vytvoření celostátní vrcholné nepochitické organizace, jež by jí byla partnerem pro řešení všeobecných obchodních otázek.²⁴⁸ Zástupci obchodních svazů, spolků a jednot z tohoto důvodu koncem roku 1928 vytvořili po vzoru Ústředního svazu československých průmyslníků novou organizaci s celostátní působností, a to Ústřední radu obchodnictva ČSR, která do roku 1937 soustředila 250 obchodních korporací, reprezentujících v sektoru obchodu cca 300 000 obchodníků a podnikatelů.

Velká hospodářská krize zasáhla v maloobchodu především obchody s luxusním a dražším zbožím, výrazně se však neprojevila v obchodu s nezbytnými životními potřebami. Vlivem dopadu krize na vnitřní obchod byl zvýšen zájem o jeho systematický výzkum, ten však narážel na chybějící statistické údaje. Nejucelenějším souborem statistického materiálu jsou operáty ze sčítání lidu a živnostenských závodů z roku 1930.²⁴⁹ Ústřední statistický úřad zahájil až v roce 1933 přípravné práce pro statistická šetření ve vnitřním obchodu.

²⁴⁶) E. KUBŮ, J. PÁTEK, Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, s. 278

²⁴⁷) Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do současnosti, s. 133

²⁴⁸) tamtéž, s. 133

²⁴⁹) E. KUBŮ, J. PÁTEK, Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, s. 189

Tradicionalistické pojetí obchodu a jeho organizace brzdilo rozšíření statistických metod na oblast obchodního podnikání. Jejich význam začal být pozvolna uznáván v souvislosti s dopadem hospodářské krize, kdy se začínalo s výzkumem vnitřního obchodu, ovšem na základě nerozvinuté statistické báze.²⁵⁰ Poprvé došlo ke statistickému šetření vnitřního obchodu ve Spojených státech koncem 20. let, v roce 1931 se otázkami vnitřního obchodu a distribuce začala zabývat Mezinárodní obchodní komora. V československém vnitřním obchodě náleželo prvenství v používání statistických metod konzumnímu družstevnictví. Zkoumány byly např. otázky týkající se spotřebního úvěru při splátkovém obchodu. Tento úvěr byl z hlediska obchodu žádoucí především v letech prosperity, ale v době krize se stal problémovým břemenem. Zákazníci v době konjunktury nakupovali na spotřební úvěr hlavně spotřební a průmyslové zboží, např. zboží investiční povahy – hospodářské stroje, automobily, šicí stroje, zařízení bytu aj. Přesto byl tento prodej na splátky v ČSR málo rozšířen. V době krize se zájem zákazníků přesouval na potraviny a další životně nezbytné potřeby. V Československu u konzumních družstev se úvěr podílel jen asi z 3% na celkové tržbě. V roce 1933 však toto procento v důsledku rapidního poklesu příjmů obyvatelstva a zvýšení jeho nezaměstnanosti dramaticky stoupl. Otázka spotřebního úvěru nabyla na své naléhavosti.²⁵¹ Za velké hospodářské krize tedy konzumní družstevnictví zaznamenalo vzestup.

Hospodářská krize dopadala různou měrou na jednotlivé skupiny vnitřního obchodu. V důsledku poklesu celkové hospodářské aktivity se snížily příjmy obyvatelstva, což se muselo promítnout do tržby vnitřního obchodu. V období mezi lety 1928 – 34 poklesl příjem obyvatelstva asi o 20% a přibližně o stejné procento klesly jeho nákupy.²⁵² V honbě za spotřebitelem a za dosažením maximálního zisku byl slabý konkurent ničen silnějším, ať byla jakkoliv vymezena funkce velkovýroby či drobného řemesla a obchodu.²⁵³ Prostor pro prodejce se velmi zužoval. Velká hospodářská krize snižovala kupní sílu obyvatelstva.

²⁵⁰) E. KUBŮ, J. PÁTEK, Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, s. 189

²⁵¹) tamtéž, s. 194

²⁵²) Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do současnosti, s. 133

²⁵³) Z. DEYL, Sociální vývoj Československa 1918 – 1938, s. 135

V době hospodářské krize zasáhl proces koncentrace i vnitřní obchod. V maloobchodu se začínaly projevovat náběhy k velkopodnikání, a to zřizováním obchodních a tzv. jednotkových obchodních domů. Ty do boje o zákazníka vnesly velkorysou reklamu, již si střední a menší podniky nemohly dovolit.²⁵⁴ K. Engliš uvádí: Od obchodu ve velkém třeba lišiti velkoobchod, který vyjadřuje jen rozsah obchodního podniku, takže může býti velkoobchod i obchodem v malém, jak o tom svědčí velké obchodní domy v městech, které pro pohodlí obecnstva soustřeďují všechny možné druhy zboží a vyrůstají ve velké podniky.²⁵⁵ Vláda se snažila svými opatřeními snížit dopad hospodářské krize na vnitřní obchod, především v oblasti maloobchodu. Koncesovaným obchodním živnostem s úspěchem konkurovaly jednotkové obchodní domy a tovární prodejny, jejichž počet se v letech hospodářské krize rychle zvyšoval.²⁵⁶ Proto na nátlak maloobchodních živností vláda v letech 1933-34 jejich zřizování zakázala.

I Československo mělo své Kulíky, Odkolky, Meinly nebo Brouka s Babkou. Československá vláda, jakkoli měla z odborných kruhů informace o hypertrofii distribučního aparátu obchodu, vystupovala v době krize nejednou v zájmu ochrany drobných obchodníků, které konkurence řetězců a obchodních domů dováděla k bankrotu. Za tím účelem byl vydán např. zákon 251/1933 Sb. o prodeji zboží za jednotné ceny, aby byla zavedena veřejnoprávní regulace hromadného odbytu. Továrny zase usilovaly o zvýšení svého zisku vyloučením obchodních zprostředkovatelů a zřizovaly si vlastní podnikové prodejny. Proti nim zasahovalo nařízení č. 162/1935 Sb. o dočasných omezeních v některých odvětvích podnikání.²⁵⁷

Po celé meziválečné období sice docházelo k nástupu nových forem obchodního podnikání (obchodní domy, tovární prodejny, zakládání městských tržnic), které využívaly nové reklamní nástroje, investovaly do úpravy prodejen a výloh a byly srovnatelné s evropským standardem, naprostou převahu však měly malé obchodní živnosti. Pokusy o velkorysý výzkum vnitřního obchodu, který by pomohl k jeho racionalizaci a modernizaci, se tedy v podstatě mijely účinkem.

²⁵⁴) Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do současnosti, s. 134

²⁵⁵) K. ENGLIŠ, Soustava národního hospodářství, s. 701

²⁵⁶) Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do současnosti, s. 134

²⁵⁷) J. RÁKOSNÍK, J. NOHA, Kapitalismus na kolenou, s. 167

ZÁVĚR

Velká hospodářská krize v první polovině třicátých let československé hospodářství velmi citelně poznamenala. Podrobnější výzkumy ukázaly, že příčiny nižší dynamiky československého hospodářství ve 30. letech nespočívaly v jeho nevýkonnosti nebo dokonce životaschopnosti. Hlavní příčinou byla mimořádná hloubka hospodářské krize a to, že velmi rychle nabyla globálního charakteru. Velká hospodářská krize byla krizí světovou, zhoubněji však postihovala malé země, které byly více závislé na mezinárodních trzích a také nové, ještě nestabilizované ekonomiky, mezi které patřila i československá ekonomika. Krize odhalila slabší místa a limity československého hospodářství, odstup ČSR za průmyslově nejvyspělejšími zeměmi se začal zvyšovat.

Vzhledem ke zvláštnímu charakteru meziválečného období byla československá hospodářská politika ve třech svých periodách pod tlakem mimořádné situace vyvolané nejdříve důsledky první světové války, potom hluboké hospodářské krize a nakonec ohrožení republiky nacistickým Německem. Normální charakter měla pouze v letech 1924–1929, která jsou označována v odborné literatuře jako zlatá léta československého hospodářství. Protikrizová opatření vcelku oslabovala škodlivé následky velké hospodářské krize, vedla k postupnému hospodářskému oživení a zapojování československého zboží na světovém trhu. V důsledku krize došlo k důležitým strukturálním změnám jak v oblasti průmyslu, zemědělství, tak i obchodu. Pro úspěšnou fiskální politiku a správný chod hospodářství v době krize byl však podceněn význam daní. Vláda nebyla schopna zabezpečit své rostoucí výdaje, činila opatření v sociální politice (např. systém podpor v nezaměstnanosti), na která neměla dostatek finančních prostředků a daně tak rostly i za velké hospodářské krize (např. spotřební daně). To mělo vliv na snížení spotřeby, byl omezen ekonomický potenciál, což zamezilo vstupu dalších potřebných investic do výroby a zpomalilo to výstup z krize a obnovu krizí poznamenaného hospodářství. ČSR patřila k zemím, kterým se do 2. světové války nepodařilo dosáhnout předkrizové úrovně produkce.

V hospodářské politice se uplatňovaly rozdílné zájmy politických stran i nestátních hospodářských organizací, které byly součástí státní hospodářské politiky, především agrární skupiny a finanční skupiny Živnobanky, jejichž zájmy potlačovaly potřeby československé ekonomiky. Hospodářská politika však přesto výrazně podpořila exportní a konkurenční schopnost ČSR, v celém meziválečném období jí převážně patřila role podněcujícího a upevňujícího fenoménu, který podporoval úspěšný hospodářský vývoj Československa.

Hlavním zdrojem politických i hospodářských problémů ČSR byla rovněž mimořádně obtížná zahraničněpolitická situace, která byla ovlivněna bezprostředním ohrožením ČSR sousedním Německem po nástupu Hitlera k moci v lednu 1933. Mezinárodní hospodářské kruhy se proto začaly obávat nejistých perspektiv ČSR. Zastavil se příliv cizích investic do československého hospodářství a také začal odliv nejdříve židovského a od roku 1936 i cizího kapitálu. Rovněž někteří českoslovenští podnikatelé začali ukládat své finanční prostředky a zisky získané z exportu do švýcarských a západoevropských bank. V republice potom peníze chyběly, což bylo také jedním z důvodů, proč investiční vlna v ČSR byla po překonání krize slabší než v západoevropských zemích.

Snahy československé zahraniční politiky na rozšíření Malé dohody o užší hospodářskou spolupráci v rámci malodohodových zemí a integraci střední a jihovýchodní Evropy ztroskotaly. Agresivní německá hospodářská politika stále více expandovala do zemí Malé dohody, kde vytlačovala československé zboží. Pronikání Německa na podunajské trhy urychlil i postoj československých agrárních kruhů a jejich snaha o hospodářskou autarkii. Osud Malé dohody byl závislý na vývoji v Evropě, nepříznivá zahraničněpolitická situace v Evropě a mezinárodní vývoj ve 30. letech vyústil k urychlení procesu hospodářské dezintegrace a rozpadu Malé dohody. Slibný hospodářský vývoj ČSR ve druhé polovině 20. let velmi silně poznamenala ve 30. letech velká hospodářská krize. Hospodářství ČSR bylo úzce spojeno s mezinárodním kapitálem. Oslabení hospodářského růstu po výstupu z krize tedy nezpůsobila vnitřní slabost československé ekonomiky, ale především nepříznivá mezinárodní situace, která vyústila v rozbití Československa po Mnichově a v nacistickou okupaci českých zemí 15. března 1939.

SEZNAM POUŽITÉ ČESKÉ LITERATURY A PRAMENŮ

- BROŽ, Rudolf. *Hospodářské příčiny naší pohromy: odpovědnost finanční politiky*. Praha: Knihy Nových Čech, 1939.
- BROŽ, Rudolf. *Jak z krize? úvěrovým financováním zbrojení*. Praha: Knihy Nových Čech, 1936.
- DEYL, Zdeněk. *Sociální vývoj Československa 1918-1938*. 1. vyd. Praha: Academia, 1985.
- DOBRÝ, Anatol. *Hospodářská krize československého průmyslu ve vztahu k Mnichovu*. 1. vyd. Praha: ČSAV, 1959.
- ENGLIŠ, Karel. *Soustava národního hospodářství: věda o pořádku, v kterém jednotlivci a národové pečují o udržení a zlepšení života*. Praha: Melantrich a.s., 1938.
- ENGLIŠ, Karel. *Světová a naše hospodářská krize (Čtyřicet článků z Lidových Novin od listopadu 1930 do ledna 1934)*. Praha: Fr. Borový, 1934.
- GAJANOVÁ, Alena. *ČSR a středoevropská politika velmocí 1918-1938*. 1. vyd. Praha: Academia, 1967.
- HÁJEK, Miloš a Jarmila RYŠÁNKOVÁ et al.. *Svět a Československo ve 20. století*. 1. vyd. Praha: Horizont, 1990. ISBN 80-7012-040-1.
- JANČÍK, Drahomír. *Třetí říše a rozklad Malé dohody. Hospodářství a diplomacie v Podunají v letech 1936-1939*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1999. ISBN 80-7184-700.
- JÍŠA, Václav a Alois VANĚK. *Škodovy závody 1918-1938*. 1. vyd. Praha: Práce, 1962.
- KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky (1918-1938)*. Díl první, Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929). 1. vyd. Praha: Libri, 2000. ISBN 80-7277-027-6.

- KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky (1918-1938)*. Díl druhý, Československo a České země v krizi a v ohrožení (1930-1935). 1. vyd. Praha: Libri, 2002. ISBN 80-7277-031-4.
- KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky (1918-1938)*. Díl třetí, O přežití a o život (1936-1938). 1. vyd. Praha: Libri, 2003. ISBN 80-7277-119-1.
- KLIMEK, Antonín a Eduard KUBŮ. *Československá zahraniční politika 1918-1938*. 1. vyd. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1995. ISBN 80-85241-88-9.
- KUBŮ, Eduard a Jaroslav PÁTEK et al. *Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami*. 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova, 2000. ISBN 80-7184-716-X.
- LACINA, Vlastislav. *Velká hospodářská krize v Československu 1929-1934*. 1. vyd. Praha: Academia, 1984.
- LACINA, Vlastislav. *Krize československého zemědělství 1928 – 1934*. 1. vyd. Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1974.
- LACINA, Vlastislav. *Formování československé ekonomiky 1918-1923*. 1. vyd. Praha: Academia, 1990. ISBN 80-200-0199-9.
- LACINA, Vlastislav. *Zlatá léta československého hospodářství (1918 – 1929)*. 1. vyd. Praha: Historický ústav AV ČR, 2000. ISBN 80-7286-000-3.
- LACINA, Vlastislav a Jan HÁJEK. *Kdy nám bylo nejlépe? Od hospodářské dezintegrace k integraci střední Evropy*. 1. vyd. Praha: Libri, 2002. ISBN 80-7277-101-9.
- LACINA, Vlastislav a Jaroslav PÁTEK et al. *Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do současnosti. Období první Československé republiky a německé okupace 1918-1945, sv. III*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1995. ISBN 80-7184-051-3.
- LACINA, Vlastislav a Lubomír SLEZÁK. *Státní hospodářská politika v ekonomickém vývoji první ČSR*. 1. vyd. Praha: Historický ústav AV, 1994. ISBN 80-85268-34-5.

- OLŠOVSKÝ, Rudolf et al. *Přehled hospodářského vývoje Československa v letech 1918-1945*. 2. vyd. Praha: Nakladatelství politické literatury, 1963.
- OLŠOVSKÝ, Rudolf. *Světový obchod a Československo 1918-1938*. 1. vyd. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1961.
- PRŮCHA, Václav et al. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*. 1.díl. období 1918 - 1945. 1 vyd. Brno: Doplněk, 2004. ISBN 80-7239-147-X.
- RÁKOSNÍK, Jakub. *Odvrácená tvář meziválečné prosperity*. Nezaměstnanost v Československu v letech 1918-1938, Praha: Karolinum, 2008. ISBN 978-80-246-1429-8.
- RÁKOSNÍK, Jakub a Jiří NOHA. *Kapitalismus na kolenou*. Dopad velké hospodářské krize na evropskou společnost v letech 1929 – 1934. 1. vyd. Praha: Auditorium, 2012. ISBN 978-80-87284-29-2.
- ROMPORTLOVÁ, Marta a Zdeněk SLÁDEK. *Hospodářský a sociální vývoj ve střední a jihovýchodní Evropě 1918-1938*. 1. vyd. Praha: SPN, 1989.
- SEKANINA, Milan. *Kdy nám bylo nejhůře?* Hospodářská krize 30. let 20. století v Československu a některá její východiska. 1. vyd. Praha: Libri, 2004. ISBN 80-7277-213-9.
- SETINSKÝ, Jiří. *Teorie krizí v Československu*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1964.
- SLÁDEK, Zdeněk. *Malá dohoda 1919-1938*. Její hospodářské, politické a vojenské komponenty. 1.vyd. Praha: Karolinum, 2000. ISBN 80-7184-820-4.
- Studie k moderním dějinám. *Sborník prací k 70. narozeninám Vlastislava Laciny*. 1. vyd. Praha: Historický ústav AV, 2001. ISBN 80-7286-030-5.
- ŠOUŠA, Jiří a Drahomír JANČÍK. *Kolize, řevnivost a pragmatismus*. Československo-rakouské hospodářské vztahy 1918-1938. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1999. ISBN 80-7184-894-8.
- TEICHOVÁ, Alice. *Mezinárodní kapitál a Československo v letech 1918-1938*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1994. ISBN 80-7066-908-X.

VENCOVSKÝ, František. *Vzestupy a propady československé koruny*. 1. vyd. Praha: Oeconomica, 2003. ISBN 80-245-0497-9.

VENCOVSKÝ, František a Karel PŮLPÁN et al. *Dějiny měnových teorií na českém území*. 1. vyd. Praha: Oeconomica, 2005. ISBN 80-245-0992-X.

Vojenské dějiny Československa. III. díl (1918-1939). 1.vyd. Praha: Naše vojsko, 1987. ISBN 28-044-87.02/36.

ŽÍDEK, Libor. *Dějiny světového hospodářství*. 2. rozš. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2009. ISBN 978-80-7380-184-7.

BIBLIOGRAFICKÉ ÚDAJE

Jméno autora: Bc. Stanislav Daniš

Obor: Evropská hospodářskosprávní studia

Forma studia: prezenční

Název práce: Světová hospodářská krize a její vliv na hospodářství ČSR

Rok: 2013

Počet stran: 77

Celkový počet stran příloh: 0

Počet titulů české literatury: 38

Počet titulů zahraniční literatury a pramenů: 0

Počet internetových zdrojů: 0

Vedoucí práce: Doc. PhDr. JUDr. Jakub Rákosník, Ph.D.

